

A FOGHÚZÁS TÖRTÉNETÉBŐL

DOI: 10.32558/fogeltavolitas.2021.1

A fogászati szakma történetét tekintve a kezdetektől teljesen külön állt a medicinától, nem tartozott az orvosi tudományhoz. Egészen a 18. századig lenézett, egyszerű, speciális iskolát, tudást nem igénylő, más szakmát kiegészítő tevékenység volt, így kerülhettek a fogkihúzáshoz közel különböző foglalkozásból érkező, vagy azt megtartó kisegítő foghúzó, mint pl. a kovács, borbély, sebkötöző, kuruzslók stb.

Milyen célból húzták ki a fogakat a történelem során? Ne gondoljuk, hogy csupán a gyógyítás, segítség nemes szándéka volt az egyetlen cél, amiért valakinek a fogát eltávolították, kiveték, kitépték.

Három különböző szempontból, társadalmi, orvosi és nyereszkeségi okból vizsgáljuk a foghúzás történetét, úgy, mint 1. büntetés és kegyetlenkedés céljából, 2. destruált, beteg fogállapot gyógyításának céljából és 3. szervdonorság, mint gazdasági haszon, kényszerítő, parancsuralmi eljárások miatta donor szempontjából, más esztétikai igényének kielégítéséért a recipiens részéről.

I. FOGHÚZÁS, MINT BÜNTETÉS, KEGYETLENKEDÉS, CSONKÍTÁS, MEGTORLÁS ESZKÖZE

A gyógyítás ellenkezőjére is komoly indok volt a foghúzásra az emberiség történetében a kezdetektől, ez pedig a test feletti büntetés, kegyetlenkedés célja. Az emberi kegyetlenkedés, fizikai kínzás egyik módszere volt a test teljes birtokbavétele, majd megcsonkítása, fájdalom okozása az elítéltnak, a bűnösnek tartottnak.

A legszigorúbb büntetés a fizikai megsemmisítés volt. A kivégzés típusai egyébként nem voltak egyenrangúak. A teljes test megsemmisítése módszerei meghatározott hierarchiáival rendelkezett. Egy bizonyos bűnhöz egy meghatározott kivégzési mód járt. (például boszorkányok, eretnekek elégetése).

A csonkítás része volt a kivégzésnek, részleteiben el lehetett érni a végcél. A csonkítás olykor elegendő volt a kivégzés helyett, sőt, az idők folyamán humanusabb eljárásnak gondolták a végső megsemmisítésnél. A fejen lévő látványos csonkításokat előszeretettel alkalmazták általában pl. az orr, a fül a nyelv

le- és kivágását, vagy a nők arcának elvágása, szépségük ily módon történő destruálása és természetesen a fogak kitépése. Kettős célja volt a test büntetésének, elsődlegesen a test csonkításával járó fájdalom okozása, mely a bűn annullálását¹ érthette el. Ha életben maradt az illető, akkor egész hátramaradó életében viselhetette a megkülönböztetett jegyét elkövetett bűnének, mint külön pszichológiai büntetés, megszégyenítés pl. az ókorban, Indiában népszerű büntetés volt az orr levágása. Ezért fejlődött már akkor – ugyan kezdetleges módon - a rhinoplasztika, vagyis az orr pótlására való törekvés, a homlok bőréből készített lebennnyel való fedése a nyitott orrüregeknek.

Baleset, vagy szándékos, esetleg sikertelen kezelés esetén a testi kárt az igazságos megtorlás, kompenzáció az un. *talio*-elv szerinti eljárás érvényesítését jelenti mind Mezopotámiában, mind az Ótestamentum és az Újtestamentum törvényei szerint. Testi fenytés a társadalmi akarat szerint az igazságos büntetésnek tartott mértéke. Ezzel az egyéni bosszúállást kívánták szabályozni, illetve semmissé tenni az egyéni indulatok kezelhetetlenségét, egyben egységesíteni megfelelő mérték szerint a bűn büntetését.

Mezopotámia – Hammurabi törvényei I.e. kb. 1700-ban

Hammurabi babilóniai király kőoszlopába – sztléjébe – vésett törvénygyűjteményének tudományos feldolgozói a 200-as és a 201-es számmal jelölik azokat a törvénycikkeket, amelyek szerint, ha valaki vele azonos társadalmi osztályba tartozónak kiüti a fogát, akkor büntetésül az ő fogát kell kiütni; ha pedig a kárvallott alacsonyabb társadalmi osztályban lévő, akkor kárpótlásul 1/3 mina (1 mina = 505 gr) ezüstöt kap. (1. ábra)

1. ábra Hammurabi törvényoszlopa

¹ Michael FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat. Bp. 1990.

Bibliai törvények rögzítik a kiegyenlítést elkövetett bűn és bosszú között: „fogat fogért” elvét a Tórában (Ószövetségben) több helyen is ismétlődik fontossága miatt (Ex 23-27, Lev 24,19-22, Deut 19,21.)²

Mózes II. könyve, Exodus

23. De ha veszedelem történik: akkor életért életet adj.

24. Szemet szemért, fogat fogért, kezet kézéért, lábat lábért;

25. Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.

26. Ha valaki az ő szolgájának szemét, vagy szolgájának szemét úgy üti meg, hogy elpusztul, bocsássa azt szabadon az ő szeméért.

27. Ha pedig szolgájának fogát, vagy szolgájának fogát üti ki, bocsássa azt szabadon az ő fogáért.

Mózes III. Leviták Könyve 24:19–20

19: Ha valaki megsebesít valakit a népéből valók közül, vele is bánjanak úgy, ahogy ő tett,

20: törést törésért, szemet szemért, fogat fogért. Amilyen az emberen okozott kár, olyat kell neki is elviselnie.

Mózes V. Deuteronomium 19:21

Ne szánakozz rajta! Életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézéért, lábat lábért! Itt a szervek fontossága is számít a felsorolás sorrendjében.

Újszövetség is ismétlődik a talio-elv. Máté 5,38:

Hallottátok, hogy megmondattok: Szemet szemért, fogat fogért.

2. ábra: Talmud tekercs

² MAGYAR László András: A foghúzás egy háromezer éves büntetés. *Képmás.* 2020.10.28. <https://kepmas.hu/hu/foghuzas-egy-haromezer-eves-buntetes>

Apollónia keresztényi vértanúsága

Leghíresebb büntetett személy, áldozat Apollónia volt, akit később szentté avattak, és a fogfájás, fogbetegségek védőszentjévé vált.

A I.sz. a 3. században az egyiptomi Alexandriában született Apollónia, 249-ben halt vértanúhalált, aki idős hajadon diakonisszaként egy keresztény közösségben szolgált. A sorstársairól szóló tudósításokat Alexandria püspökének, Nagy Dionüsziosznak, az antióchiai püspökhöz írott leveléből ismerjük, amelyben beszámolt számos alexandriai keresztény vértanúhaláláról.³

A diakonissza halála társadalmi háttere, hogy Decius császár (I. u. 249–251), – aki Pannónia szülötte és előzőleg a dunai légiók parancsnoka volt – uralkodásának idején bevezette az első, állami szintű keresztényüldözést, majd betiltotta a kereszténységet. Így esett áldozatul a hithű, vallását meg nem tagadó Apollónia. Ökölrel kiverték a fogait, majd máglyára akarták vetni, de ő önként ugrott a tűzbe elviselhetetlen fájdalmai miatt. Mártíromsága a középkori szent kultuszban a fogfájástól szenvedők védőszentje lett saját szenvedései révén, a Gergely naptár szerint február 9-én van megemlékezésének napja.

Az esetéről készült korabeli leírások és a róla szóló reneszánsz képi ábrázolás között eltelt több mint 1000 év alatt a történet fogászattörténeti szempontból érdekes. Ugyanis halála legkorábbi ismertetésében a fogát kitörték és semmilyen műszert, idegen eszközt nem említenek. „*A férfiak megragadták, és ismételt ütésekkel eltörték az összes fogát*”⁴ Többféle leírásban, lexikonban a különböző fordításnak megfelelően egyszeri pofon következtében, máshol többszöri ütlegelés után tört ki az összes foga. A ránk maradt képi ábrázolások a reneszánsz kortól kezdve egészen más üzenetet közvetít. A középkorban elterjedt már meglévő és gyakorta alkalmazott technikai eszközök, nevezetesen a fogfogó használata megjelenik a képeken. Hatalmas, túldimenzionált, figyelemfelhívó, extra nagy

---

³ Detail of a miniature of the martyrdom of St Apollonia, at the beginning of her suffrage, from a Book of Hours, France (Paris), c. 1440 – c. 1450, *Egerton MS 2019*, f. 217r

⁴ *Catholic Encyclopedia*: <https://www.heiligenlexikon.de/CatholicEncyclopedia/Apollonia.html>

fogóval húzzák ki az egyre fiatalabb és egyre szőkébb, törékeny külső tulajdonságokkal rendelkező Apollóniát. Vagyis idealizálják személyét az akkori keresztény szent nőknek megfelelően és láthatóvá, sőt hangsúlyossá teszik a kor technikai vívmányának, a fogó használatának elterjedését is. A kegyetlenkedés kontrasztja minden képről sugárzik a törékeny, szőke, fiatal nő – az ideális áldozat megtestesítője - marcona férfiak gyűrűjében, lekötözött testtel, tehetetlenül szenved el a kegyetlen büntetést-kínzást. A férfiak kezükben egy hatalmas vasfogóval, rátaposva Apollóniára, jelezve a test jelentéktelenségét, s egyben a férfierő kifejtésének nagyságát a törékeny asszonyi testen. A kép népszerű ábrázolása egyértelműen hangsúlyos, hírértékű valóságot hordoz. Itt egyszerre láthatjuk a képi média célját és módszereit, a kor üzenetét, és magát a folyamatot, vagyis a régi esemény 1000 évvel későbbi megfogalmazását, értelmezését, az esemény cselekményét, egy pillanatba sűrítve, többnyire már a szentté avatás utáni miliőben.

3. ábra: Szent Apollónia több kis miniatúrában: Thomson kollekciójából, Barton Turf templom fakazetta, Egerton gyűjteményből, Jehan Fouquet

Magyarországi történetek

A magyar történeti időkben a török 150 éves uralmának időszakban található – feltételezett előzetes török példa kapcsán – a fogak kihúzása, kivonása, mint büntetés. Ezen időszak kezdetén már megjelenik a nagy humanista költőnkénél, **Balassi Bálintnál** is ez a csonkítás igénye, büntetésként. Balassi a következő utasítást írta meg unokatestvérének és ajánlotta a törökökkel való háború során 1577-ben, hogy azoknak a foglyoknak, akiket váltságdíj fejében szabadon engedett Hasszán agáért kezeskedtek, de a fizetés elmaradt, ezért a tartozás fejében a harmadik zápfogakat húzassa ki. „...*csak az én ifjúságomra támaszkodtak, vélvén azt, hogy megszabadíthatják ajándékon is tőlem azokat, az kik oda bé vadnak), hogy azoknak az kik Hasszán agáért kezesek, alól az harmadik zápfogokat vonassa ki Kegyelmed.*”⁵

Nemcsak kezesek és foglyok kínzásaként, hanem büntetésként is szokás volt fogakat kitörni. 1599-ben **Bornemissza Péter** egyik prédikációjában ezt írja:

„Generális Ő Nga illyen. parancsolatot adott, hogy főbiránk az szabadosoknak se ne parancsoljon, se az ő felsége dolgára ne küldjük, mert'h a parancsol nekik, tehát nyavalyáj a leszen főbiránknak, süit azt izente,' hogy az fogait kitöreti főbiránknak” (Nyr 74:121)⁶

Magyary-Kossa a következő híres esetről számol be 1661-62-ről. **Kézdi-Vásárhelyi Matkó István református lelkész** egyike volt a 17. század legkiválóbb protestáns hitvitázóinak, kinek sok baja volt Sámbar Mátyás hittérítő jezsuita teológussal; ő ellen írta ismert - akkoriban nagy port kavart gúnyiratát is: „*Bányász-csákány, melyhel amaz... eszelőssen színlő s mázló Sámbar Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megsákányoztatik.*”⁷ (MATKÓ, 1668.) Róla beszélnek, hogy felsőbányái prédikátor korában Sámbart — halálos feltételekkel — vita-párbajra hívta ki, mely Nagyvárad piacán történt. A vita Matkó győzelmével végződött; de ő nem élt azzal a jogával, hogy Sámbart megölje. Megkegyelmezett, helyette két ép fogát húzta ki harapófogóval, akit háromszor végig vonszolt a város piacán, míg

⁵ KŐSZEGHY Péter: *Balassi Bálint, magyar Alkibiadesz*. Balassi Kiadó KFT. 2008.ISBN 9789635067619.

⁶ O. NAGY Gábor: Otthagyta a fogát. *Magyar Nyelvőr*. 76. évfolyam 1952. március-április szám 136–138. http://real-j.mtak.hu/6026/1/MagyarNyelvőr_1952.pdf

⁷ MATKÓ István (1625–1693): RMK I. 1072 – X, ut tők könyvnek el-tépése, avagy Banyasz csákány, mellyel amaz fövényen építetett s-már leromlott házát, előbbi fövényre sikeretlen sarral raggatni akaró és 1000. mocskokkal eszelőssen színlő s-mázló Sambar Mattyas nevű tudatla(n) sár gyúró...https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1072/?pg=0&layout=s

a két fogat ki tudta tépni állkapcsából. Azonban ezt az eseményt csak az ellenfelei terjesztették róla karaktergyilkosságból, pedig Matkó fogkitépés nélkül kegyelmezett meg ellenfelének⁸ könyvében megcáfolja a róla terjesztett fogkitépés híret (MATKÓ, 1669) (4. ábra).

Ez a történet azért érdekes, mert itt a teljes test kivégzés helyett egy szimbolikus un. fogkivégzés (lett volna), de ugyanakkor egy lelkész semmilyen módon nem ölhet, még jogos ellenfelét sem – legalább is hivatalosan.

4. ábra: Matkó István teológus könyve, melyben cáfolja a róla terjesztett fogkitépés híret,

⁸ SÁMBÁR Mátyás (1661) Első: *A Lutteránosok, és Calvinisták igaz hitben vadnake?* Második: *Csak az Egy Pápista Hité igaz?* Harmadik: *A' Páplisták ellenkezeké á Sz; Irással, avagy inkább a' Lutterek, és Calvinisták?* RMK I 979, RMNy 2997 . Schneckenhaus Menyhart Venceszló, Nagy-Szombatban. <http://real-r.mtak.hu/id/eprint/407>

Így aztán érthető, hogy a halállal szinonima lett az *otthagytá a fogát* szólás-mondás. akik otthagyták a fogukat, a valóságos fog-otthagadások, a kínzó fogvonások, fog-kitörések a testi fenytés látványos, szimbolikus gyilkossága, a fizikai megsemmisítés része volt. Igazi szólássá akkor merevedett, és mai jelentését akkor kapta meg ez a szókapcsolat, amikor a 18. sz. végén már teljesen feledésbe merült a törökvilágnak ez a kínzásmódja.⁹

II. FOGHÚZÁS A FOGBETEGSÉGEK VÉGSŐ MEGOLDÁSÁRA

Az őskortól kezdve a romló fogakat igyekeztek eltávolítani a szájüregből. Se műszer, se tudás, csak a gyógyító szándék volt kezdetben. Az erős fájdalomtól való megszabadulás vezérelte mind a beteget, mind az arra hajlandó segítő, kezdetben harcos társat, bajtársat.

A foghúzás ősi technikája, amelyet a szkíta aranyedényeken lévő egyik legrégebbi ábrázolásának tekinthetünk, a Krím-félszigeten a Kul-Oba-ban található szkíta sírokban találtak, (Ma az oroszországi Szentpéterváron található Ermitázs Múzeumban őrzik) az I.e. 4. ezred kézzel történő foghúzást ábrázolja. (5. ábra)

5. ábra: Asszír harcos kézzel történő foghúzása. Szkíta aranyedény töredék, I. e. 4. század.

⁹ O. NAGY Gábor: Otthagytá a fogát. *Magyar Nyelvőr*. 76. évfolyam 1952. március-április szám 136–138. http://real-j.mtak.hu/6026/1/MagyarNyelvőr_1952.pdf

Első konkrét fogfogó műszert az ókori görög és római foghúzó mesterek saját maguk készítették. Ezeket a „szerszámokat” már célszerszámnak nevezhetjük, vagyis már az akkori technika segítségével öntvényekből, bronzból később vasból, csavarokkal ellátott fogó formájú kéziműszert tudtak készíteni kizárólag erre a célra, amely a mai fogfogók őst jelentette. Bár a fogók működő része egyáltalán nem volt hasonlatos a mai fogók kifinomult, praktikus vonalvezetéséhez. A harmonikusan tervezett formája ellenére hosszú évszázadokig nem voltak alkalmasak a fog kihúzására.

A ókori görög medicinában a fogak kihúzására használatos műszert, fogót az ὀδοντάγρα (Odontagra) az ὀδούς (= fog) és ἄγρα (= vadászat, letartóztatás) szavakból származik. Az orvosi eszköz ἄγει, csak bizonyos irányba húzza a fogat. Bár ez a kifejezés a mai görög nyelvben fennmaradt, az ókori görög irodalomban nem említik.¹⁰

Az egyiptomi Julius Pollux Onomastikonjában (I.sz.2. század), leírja az orvosok által használt orvosi műszereket¹¹ többek között a fogfogót is.

Az efezosi Soranus műveiből fennmaradt kivonatokban kizárólag a ὀδοντάγρα kifejezést használja, amelyben a fogókat a csontszilánkok kivonására alkalmazta.¹²

A mai napig a fogfogó az informális szimbóluma a fogorvosi működésnek. Azonban, ahogy várható volt, a fogó feltalálását Asclepius istenségnek tulajdonították.

Az ókori görög és latin orvosi szakirodalomban széles körben elterjedt, hogy a fogak foghúzásnak ésszerűnek kell lennie, és ez azt jelenti a fogászati fájdalom kezelésének végső eszköze legyen csak a foghúzás. A késleltetett foghúzásnak az oka az volt, hogy fennállt a beteg halálának veszélye, amely a foghúzási beavatkozással járt. Herophilos (I.e. cc. 335– i.e. 280 alexandriai görög orvos számolt be a betegek fogfogóval történt foghúzás utáni haláláról. Egyéb észlelt probléma is szerepet játszott a fogfogó ritka használatához. Ugyanis előfordult, hogy a fogót olomból készítették, és ezzel a puha, formálható állagú fémmel nem lehetett nagy erőt kifejteni,

---

¹⁰ Dimitrios Chr. KOUTROUPAS, Evangelia LIOUMI, George VOUGIOUKLAKIS: *Tooth Extraction in Antiquity*. Journal of the History of Dentistry 68(3):127-144

¹¹ KOUTROUPAS D. & VROTSOS I: *Dental Terms in Julius Pollux's The Onomasticon*. J Hist Dent. 2012; 60(3):121.

¹² James Vincent RICCI: *The Development of Gynaecological Surgery and Instruments*. The Blakiston Company. Philadelphia, Toronto, 1990. 41.

ezért csak azokat tudta kihúzni, amelyek már mozognak és könnyen, esetleg maguktól is kiestek. (6. ábra)

Voltak olyan orvosok, akik akkor haboztak a fogak eltávolításában, ha különösen heveny fájdalom jelentkezett, és minden más kezelés már sikertelen volt. Aulus Cornelios Celsus (i.e.25-i. sz. 50) a *De Medicina* című értekezésében, amely mind a foghúzási folyamat, mind az esetlegesen előforduló szövődmények legteljesebb leírását tartalmazza, óvatosan alkalmazza a fogót. Felfogása megegyezik a többi orvoséval. Úgy véli, hogy a foghúzást az esetben kell elvégezni, ha a fogfájás kezelésére szolgáló klasszikus gyógyszerkészítmények már nem sikerültek.

Az arab-perzsa orvosi kultúrában is alkalmazták a foghúzást egyéb kezelések sikertelensége után. Kétségtelenül annak az időszaknak a legjelentősebb perzsa nyelven írt orvosi könyve Abubakr Rabi ibn Ahmad al-Akawayni al-Bokhari és Hidayat al-Mutallimin fi-al-Tibb (Tanulói útmutató az orvostudományhoz) című könyve, mely a fogbetegségekkel foglalkozik. Akhawayni Razes tanítványa volt.

6. ábra: ókori görög és római fogfogók

Ellentétben az akkori orvosi „európai” szemlélettel Akhawayni fogászati betegségekkel és kezelésekkal kapcsolatos nézetei főként anatómiai elveken alapulnak, és kevésbé befolyásolták a perzsa orvosokat a görög humorális elmélet, nem foglalkoztak az akkor divatos varázslattal és az amulettekkel. Elutasította az akkor még érvényben lévő fogkukac-caries elméletet, vagyis a fogféreg hamis elképzelését. De foglalkozott alapos anatómiai ismeretei kapcsán a fogideg kivágásával a fájdalom enyhítésére, az érzéstelenítő füst felhasználásával, a természetes fertőtlenítőszer alkalmazásával és a fog megőrzésével az utolsó lehetőségig a kihúzás előtt. Ha pedig húzásra került sor, speciális fogókat használt az eltávolítandó fogakhoz.¹³

7/a. ábra Abulcasis al-Tasbriif könyvéből

¹³ Kazem KHODADOUST,¹ Mohammadreza ARDALAN,^{2*} Reza POURABBAS,³ and Majid ABDOLRAHIMI⁴: *Dental and oral diseases in Medieval Persia, lessons from Hedayat Akhawayni*. J Med Ethics Hist Med. 2013; 6: 9. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3885147/>

7/b. ábra arab-perzsa fogbúzás, mint legvégső terápia

A kora középkortól kezdve hol orvosok szolgálai, hol fürdősök, borbélyok feladata volt a rossz fogak kitörése, kivonása, kiverése, eltávolítása. Ugyanis nem ismerték a fogak anatómiáját. Ezzel a tudással a reneszánsz korban ismerkedtek meg kevesen, amikor a boncolást elkezdték, majd még 300 év várakozás után a francia Pierre Fauchard (1679–1761) speciális fogászati könyvében alapos ismeretekkel a fogak pontos anatómiai leírása, ismertetése után alakíthatták ki a fogfogókat igazodva a különböző típusú fogak anatómiai jellegéhez.

Szakmai működést a 9–10. században kezdődő céh-rendszer az iparosok és kereskedők érdekvédelmi társulásai biztosították a 19. századig. Ez a szakmai közösség védte a szakmai és személyes érdekeket előírásainak megfelelően, az utánpótlást biztosítva inasokat tanítottak, speciális feladatokat láttak el, amely egy szakmai fórum volt. Persze nem voltak önálló fogászati céhek, hanem a sebészek céhén belül húzhatott valaki fogat, de ugyanakkor megalakult, a borbélyok céhe is, ahol a haj vágása és borotválkozáson kívül fogászati jellegű feladatot is elláthattak. Aki nem volt bármelyik céh tagja az törvény szerint nem dolgozhatott. A limitált tudásszintjük ellenére voltak olyan céhlegények a borbélyok között, akik sebészi feladatokat is elláttak. A szakmai határok és kompetenciák nem voltak egyértelműek.

Kik foglalkoztak a foghúzással?

Az orvosok nem foglalkoztak a fogakkal, hiszen a testbe való behatolás alantas munka volt, vagyis nem volt méltó az orvosi tudáshoz képest, így alkalmi mesteremberek, sebkezelők, sebészek, fodrászok-borbélyok, fürdősök, kuruzslók stb. kézügyességgel rendelkezők, aranyművesek, vagy egyszerűen csak szélhámosok, sarlatánok, kuruzslók kezelték a fogbetegeket, több-kevesebb sikerrel.

A szakadék az orvosok és sebészek között a tudásszintben volt, mivel az orvosi nyelv latin volt, a sebézmesterek, főleg a borbélyok és egyéb foglalkozásúak többnyire sem írni, sem olvasni nem tudtak. Így a fogvonás és fognyomás tudás- és célműszerek hiányában elég „kontár” segítségnek tűnt. Azonban a fájós fogú betegeknek ez mindent jelentett, ha megszabadulhattak bármi áron a kízó fogfájástól. A fogkivétel, kitörés, a ház körül található szerszámokkal történt, akár a ló patkoláshoz használt fogó, akár bármilyen kézi vas szerszám is a célt szolgálta. A mozgó fogakat egyszerű kivonással, kézzel távolították el.

7. ábra: 18.-századi patkoló szerszámot foghúzásra is alkalmazták.
Semmelweis Múzeum

Kik voltak ezek a fogbetegeket ellátó sokféle szakmából érkező segítők? Voltak, akik helyben dolgoztak és voltak vándor mesteremberek, akik meghatározott útirányban faluról-falura, városról-városra jártak. Miután nagyon rossz volt az ellátottság, kevés sebész, bába, még kevesebb orvos állt a lakosság rendelkezésére, gyógyszerhiány és kórházak kevés száma miatt nagy teret kapott a nyereszkeskedésből megélőknék, mint az ál orvosok, álsebészek, kuruzslók, sarlatánok.

A fogászati praktizálókat a múltban gyakran gyanúsították meg azzal, hogy „sarlatánok” vagy „kuruzslók”. A mai értelmezésében hozzá nem értést, mások jóhiszeműségének kihasználását jelenti. A specializált, formális képzés ötlete kezdett előtérbe kerülni a megszerzett szaktudással szemben. E kifejezés szintúgy magában hordozza az alkalmatlanságot, illetve alsóbbrendűséget, és egyben feltételezi, hogy a valódi tudáshoz és bölcsességhez vezető egyetlen út az „hivatalos” képzésen keresztül vezet.

A „sarlatán” szó francia, de olasz eredetű (ciarlatano, vásári kikiáltó) vásári csodaszer-árus eredetileg az orvosságárusok megnevezése volt, de hamarosan (a kóklerrel együtt) az orvosi szakmán belül is használatos, sértő kifejezéssé vált a konkurencia megnevezésére.¹⁴ Számos 18. századi fogászati praktizáló üzleti tevékenységének jelentős része volt¹⁵ (úgy tűnik, különösen Franciaországban) az orvosságok és fájdalomcsillapítók árusítása, és ilyen minőségükben nevezték őket „sarlatánoknak” schwindler, kuruzsló, szédelő, csaló, szélhámos, kifejezéssel vagyis ez azt jelentette, hogy fogászati képzettségük tekintetében inkompetensek, hozzá nem értők, vagyis csalók voltak.

A „házaló” szó alkalmankénti használata csak tovább bonyolítja a dolgokat. Való igaz, miként azt később látni fogjuk, hogy a 18. század végi fogászati praktizálók gyakran utazták körbe az országot, de ha ezt a tevékenységet a magyar „kóbor” vagy a francia ambulans szóval írjuk le, akkor azzal egyben az ezekhez kapcsolódó csavargó, szélhámos, vándorárus, kufár jelentések is előtérbe kerülnek. Még ha ezzel pontosan leírhatunk is

---

¹⁴ FORRAI J: *Az európai fogászat fejlődése, a vándor-borbélyástól a fogász mesterségig különös tekintettel a 18. századra*. MTA doktori disszertáció. 2013. <http://real-d.mtak.hu/841>

¹⁵ J. D. JAGO: Early dental charlatans and quacks. *Bull Hist Dent.*, vol. 32., no. 2., 1984 Oct, pp. 118–125; Malvin E. RING: Quackery in Dentistry – Past and Present. *J Calif Dent Assoc.*, vol. 26., no. 11., 1998 Nov, pp. 818–826; David GENTILCORE: *Apothecaries, „charlatans”, and the medical marketplace in Italy, 1400–1750*. *Pharm Hist.*, vol. 45., no. 3., 2003, pp. 91–94.; Fielding H. Garrison: *An Introduction to the History of Medicine*. (Fourth edition), Philadelphia, WB Saunders, 1929, pp. 386–387.

egyes személyeket, akik fogászati szolgáltatásokat nyújtottak (különösen az ismeretlen számú és identitású, alkalmi foghúzóknak esetében, akik még mindig léteztek a vidéki területeken), de nem alkalmazhatjuk őket az összes ebben az időben praktizáló fogászra, akik rövid ideig praktizáltak különböző városokban.

Az „utazó kuruzslók” általában ritkán tudnak maguknak visszatérő pácienseket szerezni, ez azonban nem feltétlenül igaz a fogászati praktizálókra, akik gyakran tértek vissza ugyanabba a városba, feltehetően részben azért, hogy kielégítsék a már létező pácienseik igényeit, ahogy azt a széles körű vidéki klienskörrel rendelkező orvosok is tették. A mindig ugyanoda „bejáró” – a „helyi”-vel ellentétben – talán megfelelőbb elnevezés lenne. Kevesebb előítéletet vonz, és egy olyan praktizálót feltételez, aki a már megalapozott bázisát hagyja el időről időre, erre pedig a „vándor” szó nem alkalmas. E foglakozást űzők egyszerre tűnhetnek racionális szakembereknek, ahogy az újsághirdetéseikben vagy petícióikban megszólalnak és egyúttal egyedinek, szinte egymással összehasonlíthatatlannak tűnnek a késő 18. századi fogászati palettán.

Egyes esetekben él az az elképzelés is, hogy azoknak a praktizálóknak, akik felvették a „sebész-fogász” elnevezést, elsősorban sebésznek kellett lenniük. A 18. századi *chirurgien-dentist* egy sajátos sebész, bár kevés olyan bizonyíték van, amely szerint azok, akik ezt a címet használták, egyben sebészeti akadémiák vagy társaságok teljes jogú tagjai is lettek volna. Bizonyos elképzelések szerint azonban a késő 18. században az angol fogászati praktizálók azért vették fel ezt az elnevezést, hogy utaljanak az általuk kínált kezelésekre, tehát nem a tanulmányi háttérüket jelezték ezzel, hanem a kezelés irányát. A fogászati praktizálók közül ez az elnevezés a legmagasabb szintű tudást feltételezte.

Időnként még azok is megelégedtek a „fogász” megnevezéssel, akik tulajdonképpen valóban sebészek voltak. A század végére, legalábbis Angliában, a szakmai leírások (például kereskedelmi címtárakban) gyakran a kiadók szeszélyeitől függtek: praktizáló „fogász”-ként jelenhetett meg egy londoni címtárban, de „sebész-fogászként” egy másik azonos időben megjelentben.¹⁶ Tovább bonyolítja az összképet a „szakma” és a „hivatás”

---

¹⁶ Christine HILLAM: *Brass Plate and Brazen Impudence. Dental practice in the Provinces 1755–1855*. Liverpool University Press, 1991, pp. 153–298.

közötti különbség. Számos francia fogászati praktizáló tartotta magát „*szakember*”-nek, de amikor ezek az emberek a szolgáltatásaikat reklámozták, gyakran hívták magukat „*chirurgen-dentiste*”-nek vagy egyszerűen „*dentiste*”-nek. Az Európában egyes helyeken fennmaradó „*foghúzó*” vagy „*operáló*” kifejezések terjedtek el. Olyannyira változatosak és ellentmondók az időszakban alkalmazott, a praktizálókra használt meghatározások és a megnevezések, amelyekkel magukat illették a szakemberek, hogy a nomenklatúra megbízhatatlannak bizonyul, használata legfeljebb jelzés értékű a praktizáló tevékenységének meghatározására.

A fogászati praktizáló helye és kapcsolódási pontjai a társadalomban

Az is némi betekintést nyújthat a fogászati praktizálás természetébe, hogy nem meghatározott helyet foglal el a kozmetikai igény és az orvosi ellátás között, mivel egyaránt alkalmazták a külső megjelenés esztétikai igényének megváltozásához¹⁷ és a fogbetegségek gyógyításához. Így a fogászat többoldalú specializáció, amely magában foglalja a szakmai jártasság, sebészet, pszichológia, esztétika és kevés orvosi tudás keverékét. A korai praktizálók közül sokan e területek közül csak egyben való jártassággal kezdtek bele a szakmába, ezért aztán nem meglepő, ha aranyműveseket, sebészeket, gyógyszerészeket, orvosságárusokat, fürdetőket,¹⁸ tyúkszemvágókat, sérvkötőkészítőket, fodrászokat, borbélyokat,¹⁹ vagy akár helyi kovácsokat találunk, akik foghúzással foglalkoztak, vagy csak érintették e szakmát.

A helyi ellátók, gyógyítók

A helyi ellátókat, gyógyítókat jól ismerték, kevesebb lehetőség volt a kuruzslásra, jobban szem előtt voltak, az un. műhibák elkövetése után kevesebb páciens kereste fel a „szakembert” így annak rosszabbá vált a megélhetése. Városokban csak céhekben dolgozók vállalhattak ilyen munkát

---

¹⁷ MORAG Martin: i. m. 351–368. o.

¹⁸ FORRAI Judit (2005): *Fejezetek a fogorvoslás és eszközeinek történetéből*. 97–116. o.

¹⁹ HUSZÁR György: i. m. 38–47. o.

A falvakban, kisvárosokban élő gyógyítóemberek, még ha specializálódtak is valamely betegség gyógyítására – csontkovács, kenő, mérő, foghúzó, ólomöntő, fürdető, bába – a közösség teljes jogú és állandó tagjai voltak.²⁰

Falusi foghúzók, specialisták mestersége, szakmai tudománya apáról fiúra szállt az eszközökkel és a gyógymóddal együtt. Az első 4000 éves szkíta leletek szerinti ujjal történő foghúzási módszert meglepődve olvashatjuk, hogy még 1936. június 7-én is Budapesten a Haller-piacon (a Szent István kórház tőszomszédságában, ma a Lurdi ház parkolója van a helyén) „*több száz fogat húztak ki egy délelőtti a vándor foghúzók. Ők az un. olasz módszert alkalmazták, pusztá kezükkel ujjukkal húzták ki a fogakat. : a vásáron rendszerint kettesével jelennek meg, gépkocsival ; pusztá kézzel, fájdalomtalanul húznak ; a húzásért pénzt nem kérnek, csak az utókezelésre szánt fájdalomcsillapító orvosságért ; előzetesen a rendőrségen is bemutatják tudományukat és onnan engedélyük van a húzásra. Az említett kassai fogtechnikus látta az „olasz” foghúzókat; szerinte erős ujjukkal dűtik ki a fogat, vagy az alveolusra nyomást gyakorolva kiszorítják a mindenesetre már erősen mozgó, rossz fogat.*”²¹

De folytatva a 15-18. századi foghúzással foglalkozók működését különböző szakmából eredők segítettek a rossz, fájós fogaktól való megszabadulásban.

a) Fürdősök, fürdőorvosok. A fürdők nemcsak a tisztálkodás színtere volt, de egyfajta gyógyhelynek is számítottak, ugyanis nem volt folyóvíz, a házakhoz is a kútról hordák a vizet. Kötelező volt minden városnak lélekszámától függően fürdőket nyitni. A fürdőéletnek nagy hagyományai voltak, az ókori római fürdőkultúra utolérhetetlen volt a 20. századig. Minőségi különbség volt a tanult orvos és a fürdős borbély tudásszintje között, a fürdőben dolgozók felkészületlenségük miatt lenézettek voltak, ugyanakkor ők is segítettek a fogfájós embereken. tudományos készültség nélkül csak gyakorlati úton szerzett ismeretek alapján hagyományozták tudásukat.

b) A hajvágó borbélyok, akiknek szintén céhszervezetük volt, olykor segítettek a foghúzásban. 1722-ben a német sebészek, 1745-ben a magyar

²⁰ DEÁKY Zita: Vásári sokadalom, füvesek, foghúzók és társaik. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 15_1991_91.415-426

²¹ VAJKAI-WAGENHUBER Aurél: *Falusi foghúzók Ethnographia*.1937. 48. évf. 442–445.

borbélyok váltottak privilégiumot.²² A német sebészekhez tartoztak a fürdőtulajdonosok, akik később leváltak a testülettől. A magyar borbélyok elsősorban hajnyírási és borotválási teendőket láttak el.

A borbélyok már a legrégibb időkben érvágással, foghúzással, köpölyözéssel, tyúkszemvágással stb. foglalkozó alkalmi sebészek, azaz „kirurgusok” is egyben.²³

A kuruzslók előszeretettel kezelték a fogfájós betegeket. Mária Terézia 1768-ban rendelte el a boszorkányperek teljes beszüntetését, de addig sok „boszorkányt” égettek meg, mert bűneik közé tartozott többek között sikertelen gyógyítás, vagy foghúzás. Például Tamás Zsazsát 1741-ben égették meg olyan foghúzás miatt, amelybe a páciens belehalt.²⁴

Vándor gyógyítók

A hagyományos (fogászati) történetírásban általában a vándorfogászokat tudatlannak és oktalannak mutatták be, akik feláldozták a naiv nyilvánosságot a meggazdagodás érdekében. Ahogy azonban a modern, a gyógyászat szociális történetével foglalkozó kutatások megmutatták, a gyógyászati praktizálás komplex egészset alkotott, amelyben a szociális, vallási és szakmai tényezők legalább olyan nagy szerepet játszottak, mint a tudományosak. A gyógyulás módjának keresése szociális rituálé volt; a gyógyítóba vetett hit legalább olyan fontos volt, mint az illető képzettsége vagy legális kompetenciája. Ezen kívül a gyógyítás kereskedelmi tevékenység is, amelyre érvényesek voltak a kereslet és kínálat törvényei. A gyógyászati piactéren az elsődleges célok közé tartozott a konkurencia biztos és egyértelmű kizárása is.

A kuruzslás igazából nem a gyógyítási kudarcra utalt, sokkal inkább a gyógyítási privilégiumok szűk lehetőségeire, a szabályos praktizálók által elfogadott és lefektetett munkamegosztásra (orvosok, gyógyszerészek és sebészek), kompetenciákra. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a kuruzslást, minden törvényesen meghatározott kompetenciák nélküli gyógyító „kuruzslóvá” válik. Összességében a kuruzslók nagyon heterogén csoportot

---

²² DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története* stb., Bp. 1894. 512.

²³ *Magyar Szó*, 1986. június 43. évfolyam, 163-177. szám 1986-06-16

²⁴ Szekszárdi Levéltár. Büntetőper. (Bp.) III/174.

alkottak. Voltak köztük gyógyszerárosok és operatőrök, csalók és tapasztalt, tanult emberek is, székhellyel rendelkező, helyi és vándorgyógyítók egyaránt.

Szakmai működést a céh-rendszer biztosította, amely a szakmai közösséget alkottott, védve a szakma és személyes érdekeket, az utánpótlásról gondoskodva az inasokat tanították. Aki nem volt bármelyik céh tagja az törvény szerint nem dolgozhatott. A szakmai határok és kompetenciák nem voltak egyértelműek. A céhes mestereken kívül sok, a céhekre fittyet hányó, maga avatta borbély járta az országot, a vásárokon mutogatta tudományát, leginkább fogat húzott. A borbélyok főleg e kóborló kontároknak köszönhették, hogy korábbi jó hírnevüket elveszítették, mert a részséget „borbély nyavalyá”-nak nevezték, vagyis nagyon gyakori volt az alkoholizálásuk. Persze nem lehet általánosítani, mert akadtak józan, képzett borbélyok is.

Összegyűjtött adatok között szerepel,²⁵ hogy 1854-ben például Páván Péter a soproni piacon fogóval, karddal, ostorral mutatta be bravúros foghúzó művészetét; szegényeknek ingyen húzott, csak a minden betegségre jó gyógyvizét árulta 20 krajcárért. 1871-ben a kiskunhalasi piacon olasz vándor foghúzók jelentek meg, a rendőrség által kiadott engedély alapján, ami kiváltotta a kiskunhalasi főorvos megrökönyödését. Sok műhiba, vagyis összeroncsolt állkapocs, betört foggyökerek, és egyéb szájbetegségek kísérték a vándorfoghúzók működését.

A különböző eredeti szakmájuk szerint a vándorfoghúzók lehettek:

a) *A lithotomusok*, a Balkán-félszigetről érkező „görög herélő doktorok” (*medicus testicularum*), akik sebészi munkát végeztek. A lithotómusoknak Mária Terézia 1759. május 29-i rendeletében engedélyezte működésüket, azzal a megkötéssel, hogy mesterségükön kívüli sebészetet nem végezhetnek.²⁶ Ennek ellenére ők is részt vettek a fogak gyógyításában.

b.) *Az olajárusok (olejkárok)* azok a tót kereskedők, akik fenyőolajjal kereskedtek Oroszország, Szibéria és Észak-Magyarország között. Hátukon vitték a különböző „varázsszereket”, ópiumot, arzént, higanykenőcsöket, hatásukat tekintve: gyermekfogantató, vérhajtó, erősítő, élesztő, görcsűző,

---

²⁵ DEÁKY Zita 1990–1991. Vásári sokadalom – füvesek, foghúzók és társaik. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*. 409–417.

²⁶ DEMKÓ Kálmán: i. m. 511. o

fogfájás elleni, gyógyszereket.²⁷ Eljutottak Nyugatra is, Franciaországba, ahol terméküket, a rozmaringos vizet „*eau de la reine d'hongrie*”-nak A királynő vizének nevezték.²⁸ A fogfájás és más betegségek ellen kiválóan alkalmazták olajukat, amelyet Túróc megyében a batizfalviak és a gerlachfalviak készítettek, majd nagy nyereséggel adták tovább *Balsamum Hungaricum* néven.²⁹ 1680-ban jelent meg az első, majd 1774-ben a második kiadása Badracharzan Mátyás (Magister Oleorum) és Zey András füzetének az olajok külső-belső hasznáról.³⁰

A borbélyok hosszú időn át a fürdőmesterektől különválva űzték mesterségüket. Mind a két testület sebészettel foglalkozott. A köpölyözés, érvágás, foghúzás, csonttörések és ficamok beigazítása, sebek, fekélyek gyógyítása volt működésük tárgya. A „hatásköri összeütközés” gyakori volt a két testület között, pl. a köpölyözésre a fürdőmesterek, a borotválásra pedig a borbélyok tartották magukat kizárólag jogosítottaknak. Szigorúan a seborvosok sincsenek a fürdőmesterektől és borbélyoktól elválasztva. Társadalmilag mind ezek általában nagyon alacsony fokon álltak, főleg korábban; de már a 18. században a borbélyság olyan foglalkozás volt, amelyre nemes emberek is vállalkoztak³¹

c) *A vásári foghúzók*, akik megszabott helypénzt, taxát fizettek vásárok idején, és egyik faluból a másikba vándoroltak. A foghúzást nagyközönség előtt végezték, ez a látványosság sok embert vonzott.³²

A foghúzás menete

A foghúzás ebben az időben erős fájdalommal járt, amely általánosan ismert tény volt mind a praktizálók, főként a betegek számára, amely egyértelműen látható a korabeli ábrázolásokban is. A fogászok foglalkoztak ezzel a problémával a hirdetéseikben is. Vagy azt ígérték, hogy „*fájdalommentesen húzzák ki a fogakat és a csontokat*” – nem kínálva további magyarázatot arra nézve, hogy ez hogyan volt

---

²⁷ A legszívósabb fajtnak tartották a vándorló árusok közül (Olianten Kasten Traeger), házilag gyártott terpentinnel hamisított fenyőborovicát árusítottak. In: GORTVAY György: i. m. 62. o.

²⁸ MAGYARY-KOSSA Gyula: i. m. 163. o.

²⁹ ERNYEI J.: Adatok borbélysebéseink 18. századi életéhez. *Gyógyyszerészeti Közöny*, 1909/38–45.

³⁰ HUSZÁR György: i. m. 45. o.

³¹ Századok – 1901Történeti irodalom VÁMOSSY István: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Ism. Györy Tibor 637

³² FORRAI Judit: Népi gyógyászat a 18. században Magyarországon. *Dentál Hírek*, 2002/4–5., 50–52. o.

lehetséges –, vagy hangsúlyozták a specializált szakképzettségüket, vagy az óvatosságot, amellyel ezt az operációt végezték. Az ígérettel, hogy „a legkisebb fájdalom és bármiféle eszköz nélkül” húz fogakat arra a félelemre reagált, amelyet a páciensek gyakran a foghúzó eszközre vetítenek, amelyik a fájdalmat okozza.

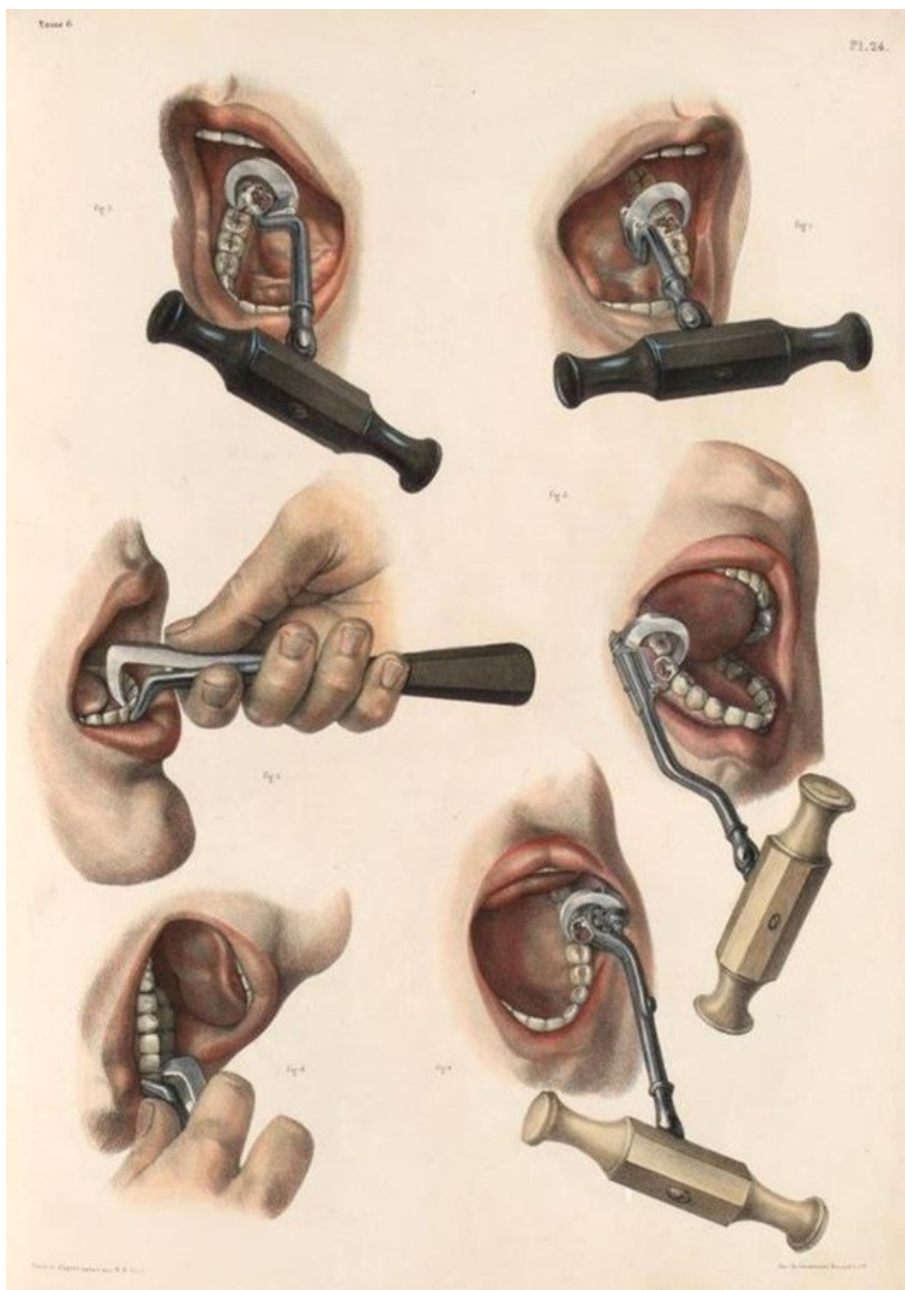
A hosszú távú és erős fogfájás minden valószínűség szerint a leggyakoribb ok volt, hogy valaki ennek a kellemetlen eljárásnak vesse alá magát, nagyon kevés korabeli hirdetésben kapcsolják össze a fogfájást és a foghúzást. A fogászok gyakran említést tesznek a fogfájásról, speciális gyógyszereket ajánlanak megoldásként. Ezek a hirdetések megegyeznek a kor sebészeti elképzeléseivel, javaslataikkal, pl. August Gottlieb Richter³³ (1742–1812) szerint csak akkor végezzenek húzást, ha teljesen elkerülhetetlen, és akkor is nagyon óvatosan az eljárással járó veszélyek és fájdalom miatt. A fogfájást a legtöbb esetben húzás nélkül is meg lehetett gyógyítani. Richter, a Göttingeni Egyetem professzora, nagyon tapasztalt sebész volt, aki már akkor több mint négy évtizede praktizált. Ennek ellenére a húzást végső megoldásnak tartotta, akkor, amikor a fogfájásra adható belső és külső orvosságokkal már sikertelenül próbálkoztak.

Bár számos fogász a húzást tartotta a szuvas fogak egyetlen radikális kezelésének, a páciensek érthető módon nem szívesen néztek szembe ezzel, az érzéstelenítés előtti időkben. A fogászati praktizálók legtöbbször vállalkozott az eljárásra, de csak a specifikus kezeléseket megemlítőik körülbelül fele sorolja fel a hirdetéseiben. A leggyakrabban használt eszköz a fogáskulcs (dental key) volt, amely leginkább egy régimódi dugóhúzóra emlékeztetett: egy karomszerű rész illeszkedett a kihúzandó fogra, és a vízszintes nyelet 180 fokban elforgatva lehetett a fogat oldalirányban eltávolítani, kitörni. (8/a, 8/b. ábra)

8/a. ábra: Fogkulcs ébenfa, elefántcsont nyellel, bicuspidus végződéssel

³³ Klaus von HAEFEN: August Gottlieb Richter, der Begründer der deutschen Chirurgie. *Münchener Medizinische Wochenschrift*, 84/1937., S. 1006–1007

8/b. ábra: Jean-Baptiste Marc Bourguery (1797–1849) anatómus rajza alkalmazás közben

Az eljárás nemcsak különösen fájdalmas lehetett, de gyakran számottevő kárt is okozhatott a lágy szövetekben, további veszélyt jelentett a fog, az alveoláris csont, vagy akár az állkapocs eltörése, valamint az erős vérzés és a későbbi fertőzés. Szükségszerűen a műveletet végzőnek megfelelően gyorsnak és hatékornak kellett lennie, de a fog helyén ottharadt üreg (az alveolusban) a húzást követő vérzés megállítás kompresszióval továbbra is vitás kérdés volt.

Másik kedvenc fogtörő műszer a pelikán volt, kis könnyű kézben elférő bicska-szerűen nyitható szerkezet, amelyet a fogkorona nyakához illesztve kitöri a koronát. (9–10. ábra)

9. ábra: Pelikán fogtörésre, Science Museum.

10. ábra: Pelikánok

Esetleírások különböző korokban

1) Sarolta Amália (1679–1722) hessen–wanfriedi hercegnő és erdélyi fejedelemasszony II. Rákóczi Ferenc felesége 1772. február 8-án, váratlanul hunyt el. Halálát állítólag egy foghúzást követő szepszis okozhatta.³⁴

2) A felvidéki Szakolcán 1772-ben Batthyány József esztergomi érsek a felosztatott jezsuita templomot, a rendházat és a gyógyszerterát átadta az irgalmasoknak. A kis létszámú szerzetesi közösség a díszes barokk patikában vállalta a város gyógyszerellátását, a szegénygondozást, s házi betegápolással, valamint ingyenes foghúzással is foglalkoztak. 1920 után a rendházat a cseh irgalmas tartományhoz csatolták.³⁵

3) Meg kell említenünk még az irgalmasok foghúzó tevékenységét is. Idősebb budai lakosok még ma is emlékeznek arra, hogy a foghúzás érzéstelenítés nélkül ingyenes volt, az esetleges perselyadomány mindenkinek a tetszésére volt bízva. Bármikor lehetett csöngetni az ajtón (azelőtt kis harang szólt a csengő helyett- egy barát nyitott ajtót. Alacsony karfás szék állt a bejáratnál, ahova a fogfájós beteg leült, megkapaszkodott, a barát rátérdelt a betegre és kirántotta a fogát. E szék a Semmelweis Múzeumban található.

Dobó Dezső hivatásos honvédorvos, a Tanácsköztársaság alatt a Budapesti 1. sz. Hadikórház parancsnoka volt. *„Egy fogorvos visszaemlékezései”* c. önéletrajza 1931-ben a Fogorvosi Szemlében jelent meg.³⁶ Nem felejtette el első gyermekkori foghúzását az Irgalmas rend akkori budai kórházában, pontosan leírja még a 19. század végén egy esetről: *„Aszepsziszről, avagy érzéstelenítésről szó sem volt még akkor. Fekete csuhájában az orvos hátam mögött felállott egy kis számolyra, kihúzta sebéből észrevétlenül az ő egyetlen univerzális fogóját és mikor megmutattam a fájó fogamat, szonda és tükröz vizsgálát nélkül pillanat alatt kirántotta azt a helyéből. A perselybe dobva az obligát 4 krajcárt, sietve hagytam ott a dobos szágú kolostori műtermet, de mindig rettegve gondoltam vissza az első foghúzásra.”*

³⁴ HUSZÁR György: Salomon Henrik (1865–1944) fogtörténelmi munkássága. *Orvostörténelmi Közlemények* 38-39 (1966) 97–105.

³⁵ *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből.* Felsőoktatási segédkönyv. Szerk.: Kapronczay Károly Dr. Cseh Károly tanszékvezető egyetemi tanár 2012.

³⁶ DOBÓ Dezső dr.: Egy fogorvos visszaemlékezései. *Naplótörödékek. Fogorvosi Szemle.* 1931.11. sz.948–955.

Elnevezések, mint nyelvi lenyomatok, magyarázatok

A foghúzás 16–19 század emlékei korabeli, vagy visszaemlékező írásokból, levelezésekből dokumentumokból, valamint festményekből, illusztrációkból rekonstruálható. Néhány esetleírásból kibontakozik az a kép, milyen célból történt a foghúzás, fogtörés, vagy fogkivonás, ki végezte el és milyen körülmények között, valamint milyen eszközökkel. Ugyanakkor a legplasztikusabb kor dokumentum maga a nyelv, amely mindig megőrzi, s egyben megtalálja a megfelelő kifejezést egy-egy cselekményre, tevékenységre és még a szándékot is őrzi, tehát nyelvtörténeti vizsgálódásból is következtethetünk az új szavak tartalmán keresztül a cselekmények mozgatórugójára, társadalmi szituációkra egyaránt.

A foghúzás, vagy fogtörés, fogkivonás kifejezések különböző korok beavatkozási műveletét jelentik meg. Míg a török hódoltság idején a szavak értelmezése komoly büntetést, a kínzáson túl a kivégzés szimbóluma is lett, mely egy szólásban az „otthagya a fogát” későbbi jelentéssé merevedett, feledve a a törökvilágnak ezt a kínzásmódját, a szándékot, csak a végeredmény a halál maradt meg értelmezésében, újabb kifejezéssel társulva: a foga fehérét szólással keveredve, otthagya a foga fehérét alakban.

Elnevezései: fogvonás, fogkivonás, fognyomás kitépés, kihúzás.

A foghúzás képi ábrázolása, toposza

Korabeli festményeken látható a kinyomott, kivont fogakból sokszor nyakfűzér készült és az volt a cégér jelzője is, ha a fogmesternek a nyakában lógtak a kihúzott fogak, mindenki tudta ő az aktuális fogvonó szakember.

A középkor kegyetlenkedésének hatalmas szakirodalma van, az emberi élet elvételét máglyától kezdve forró vascsizmával (ez volt spanyolcsizma), karóba húzás, felnégyelés, keréketörés, stb. s mindezt közösségi szinten nagy közönség előtt végezték. Ez volt a szórakozás az aktuális krimi a lakosoknak. Így aztán érthető a 17–18. századi képek ábrázolásán gyakran látható egy falú, vagy kisváros főterén hirtelen ácsoltak egy színpadot, ahol egy szelídebb formája történt a kivégzésnek, a vándor foghúzó - aki 2–3 hónaponként érkezett egy-két napra, az összegyűlt fájós fogú betegeket a színpadon, vagy egy kiemelt helyen nagyközönség előtt szabadították meg a fájós foguktól. Minden érzéstelenítés és persze higiénés körülmények nélkül.

Tehát a beteg üvöltött, szenvedett, a nép lelkesen figyelt. A sikeres fogkivonás után a paciens abbahagyta az üvöltést, ekkor az összegyűlt érdeklődők zajongtak és kifejezték tetszésüket a sikeres beavatkozás után. A paciens általában egy korsár tojással ajándékozta meg a gyógyítóját. Ez volt a tarifa német szokás szerint.

Számtalan tematikus kép jelent meg a foghúzásról, különböző helyen és formában, de a képek lényege, az üzenete ugyanaz volt. Mi is hát a lényeg?

A szereplők azonosak a képeken: a beteg, aki éppen a beavatkozást elszenvedi, a praktizáló, néha egy segéd és a kíváncsi emberek hada. A kor szokásainak megfelelően a fájdalom és kín közösségi bemutatása, a kínszenvedés társadalmi jelenléte, mintegy kivégzés végrehajtásának nagy eseménye. A részvét legkisebb jele sem látható egyetlen ábrázoláson sem, csupán a nézelődő, eseményekre váró tömeg közös szórakozásának ténye.

Mindez idézi a keveredését a karneválszerű utcai mulatságokkal³⁷ a szórakoztatás elfogadott formájában, populáris bizonyos rituális és kultikus

11. ábra: Színpadi foghúzás. A bobóc jelenléte biztosítja a színpadias előadást

37 François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. (ford. Kőnczöl Csaba). Budapest : Európa, 1982. ISBN 963-07-3012-X

formáit megtartva egy színházi előadásnak, a bohócokkal és/vagy bolondokkal, mint az esemény narrátorával, aki kapcsolatot tart, hidat épít sajátos diskurzusával, mint egy vásári kikiáltó a színpadi eseményekkel és a közönség között megadva a teátrum jellegét a fájdalom és szenvedés gúnyával, sokszor paródiaszerű megjelenéssel (11. ábra). A közönség az érzéketlenül bámul, mint egy mutatóványt nézi más szenvedését akár az ókori amfiteátrumban, ahogy a vadállatok széttépték a gladiátorokat. Ezek a fogászati szertartások, színpadi formák a vásári ünnepeken megszokott volt, de a piacokon is a plénum előtt történt a foghúzás akár bohóc, vagy „hopp-mester” nélkül is. Ezek a középkori vásárok a 13. században érte el a csúcspontját, de megtartották e szokásokat a városok későbbi megerősödésével, új kereskedelmi központok létrehozásával együtt is, mint pl. a hetivásárok formájában.

12. ábra: Adrien Victor Anger (közönség, bohóc segéddel 1817); Wellcome

13. ábra: Jan Meinse Molenaar (1609/10–1668): *A fogász*

Már a helyszín is hátborzongató a hirtelen összeácsolt színpad – hogy jól látható legyen mindenki számára, a büntetések rendkívüli kegyetlenségének helye, ahol akár a halálbüntetést, illetve testcsonkító beavatkozásokat végeztek. S már kezdődhet is az előadás, a kínzás és kegyetlenkedés, az emberi düh és bosszú projektált változata, amelyben kiélhette magát az arctalan tömeg, s végül a végrehajtó elismerésre számíthatott a kitört fog felmutatásával, mintegy a baj, a betegség „megölésével” legyőzésével.

A jólöltözött vásári foghúzó épp kitöri a paciens fogát. Jólmenő szakembernek hatalmas láncra fűzött fogak a cégére. Monsieur Mahoire neve mellé még minőségi jelzőt is odatett a hirdető plakátján a Nagy Mogul. (12. ábra) Színes képpel a falon hirdeti tevékenységét. A vásári bohócnak öltözött segédje éppen megtámasztja a beteg hátát a beavatkozás művelete alatt. A közönség nevetve szórakozik ezen a „mulatságon.”

Társadalmi megosztottság, fizetési kategóriák

Ezek a vásári attrakciók csak a szegények ellátására vonatkoztak. Panem et circenses. Egyszerre több igényt is kielégített: a fájó fog kitörése a betegnek segítség, de ugyanakkor egy eseményt is adott a településnek. (13. ábra)

A piaci-vásári foghúzásnál gyakran szem előtt a fókuszban látható a kosár tojás a németalföldi beavatkozásoknál feltételezhetően a díja volt a foghúzásnak. (14. ábra)

A gazdagok esetében házhoz ment a praktizáló, a beteget a család gondoskodó légköre vette körül.

14. ábra P.P. Rubens: *A foghúzó* 1650

15. ábra: John Collier (1708–1786) karikatúrája, szatirikus ábrázolása

16–17. ábra Otthoni környezetben foghúzás

A 18. század vége felé megjelenik a karikatúra az ábrázolásban. Ez egy finomabb változata a reális brutalitás, kínzás, kegyetlenkedés ábrázolásának. A félelem jelen van még, de látszólag nevetésre, vagy mosolyra fakasztja a nézőt a rajz szándékos eltorzításával. Maga a téma, a folyamat, az üzenet természetesen felismerhető. A karikatúra, mint általában ábrázolásmódjában (majd műfaj), az éppen kiemelt társadalmi jelenségeket, folyamatokat, jelen esetben a foghúzás és a benne érvényesülő személyiségjegyeket a pácienst, a szenvedőt és a kezelőt viselkedések belső ellentmondásait eltűlozva,

felnagyítva mutatja be. Bepillantathatunk így a fogfájás, a beavatkozás fájdalmát és félelmét átélő beteg szenvedésébe, kiszolgáltatottságába és a foghúzó fölényes, cinikus, gúnyos hatalmába egyaránt (15. ábra).

A 18. század azonban megváltozott a szakmai színvonal tanuláshoz és vizsgáláshoz kötött lett. Franciaországban XVI. Lajos (1699), Németországban I. Frigyes Vilmos (1725) rendeleti úton megtiltották a sarlatánok működését meghonosították az un. „dentist“-rendszert. A fogászat gyakorlását hazánkban is képzettséghez kötötték (16–17. ábra).

Magyarországi helyzet

Magyarországon az első sebészcéhek a 18. század első felében alakultak meg, például Budán (1703), Debrecenben (1735) és Pápán (1750).³⁸ A borbély-sebészek hatáskörét először az 1745-ben, Pozsonyban megjelent Torkos³⁹-féle *Taxa Pharmaceutica Poseniensis* szabályozta, és azt az egész országra nézve kötelezővé és elfogadottá tette.⁴⁰ A *Taxa* előírásait a helytartótanács kötelezővé tette. A sebészeket a kormány a hiányzó orvosok helyettesítőinek tekintette az ország szegény lakossága számára. 1747-ben már 168 felesküdt céhbeli borbélysebész (mesterbarbél) működött.⁴¹ Az 1752-es rendelet meghagyta, hogy azon a területen, ahol nincs sebészcéh, a megyének kell tartania chirurgust, aki a szegényeket ingyen gyógyítja, és mérsékelt áron adja a gyógyszereket. A sebészek képzését ezért fontosnak tartotta a kormányzat, de sebészcéhbe csak olyanokat vehettek fel, akik előzetesen érdektelen (tehát nem elfoglalt) mesterek előtt tettek vizsgát.⁴² Az 1752-es rendelet alapján minden megyében és minden városban közkölségen nyilvános orvostudort kellett alkalmazni.⁴³ Később megengedték, hogy a megyei főorvos mellett megyei sebész is legyen, aki a már alkalmazott borbély is lehetett.

---

³⁸ DEMKÓ K.: *A magyar orvosi rend története a 18. század végéig*. Budapest. 1894. Dobrowsky és Franke 502.

³⁹ TORKOS [Iustus János]: *Taxa Pharmaceutica Poseniensis. Cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum, et obstetricum Speciali mandato Excelsii Regii Consilii Locumtenentis Hungarici assumpta, per Regium Sanitatis revisa, relata quattuor linguis, latina, hungarica, germanica, et slavica elaborata*. Royerianis, 1745.

⁴⁰ DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története a 18. század végéig*. Dobrowsky és Franke, Budapest, 1894, 498. o.

⁴¹ GORTVAY György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 51., 200. o.

⁴² LINZBAUER X. F.: *Codex Sanitario Medicinalis. I-III*. Budae, 1856–1861, 1856–61. II. 264.

⁴³ VARGA Lajos: A közegészségügy rendezése és helyzete hazánkban a múlt század utolsó negyedében. *Comm. ex Bibl. Hist. Med. Hung. Suppl.*, no. 1., 1962, 5. o.

A Generale Normativum alapján – helytartótanácsi rendelet szerint az ott dolgozó sebészeknek, borbélyoknak és bábáknak *approbatio*s vizsgát kellett tenniük a megye főorvosa előtt.⁴⁴

Ebben az időszakban egy műhibapert is tárgyalt pl. Kassa városa. Ferdinandy Pál vizsgázott sebész (*chirurgus examinatus*) 1784 áprilisában Figura János városi tisztviselő beteg foga helyett egy épet húzott ki, a beavatkozás során megsértette a páciens állkapcsát, ami elfertőződött, és a csont a későbbiekben nekrotizált. E szerencsétlen beavatkozás után a még szájban lévő beteg fogat más húzta ki. A tisztviselő panaszára a város húsz forint bírságra ítélte a sebészt, valamint a gyógyítási költségek megtérítésére. Ferdinandy nem nyugodott bele az ítéletbe, fellebbezett az egyetemi fakultáshoz és a helytartótanácsához. A per megegyezéssel és három vastag csomag ügyirattal záródott.⁴⁵

A Kolozsváron már működő bölcsészeti és jogi fakultás mellett Mária Terézia 1775-ben felállított egy úgynevezett Orvos Sebészi Tanintézetet, ahol bevezette a sebészet, bonctan és szülészet tanítását. 1786-ban azonban II. József elvette az universitas jelleget, és visszafejlesztette a salzburgi és a laibachi minta alapján: *Lycium Academicum Regium* má.⁴⁶ A sebészképzés 1798-ban, mint *Classis Chirurgica* folytatódott, majd csak 1808 és 1817 között nyerte vissza az *Institutum Medico-Chirurgum* nevet. A sebészeti tanfolyam kezdetben egy évig tartott, majd a tantárgyak számának növekedésével a tanfolyam kétévéssé vált. A tanintézetben kapott képesítés alapján a sebészi gyakorlat csak Erdély területén volt engedélyezett.⁴⁷

Az Orvosi Kar alapításáig a sebészek képzését a sebészcéhek szabályozták. Az addig virágzó céhrendszer az egyetemi Orvosi Kar működésének hatására hanyatlásnak indult, míg hosszú évtizedek után, lassanként borotváló és hajnyíró iparosok céhévé vált. A borbélyok és sebészek helyzetét véglegesen 1865-ben rendezték. Ekkor két részre osztották a borbélműhelyt tartó sebészeket: a diplomásokat a sebésztársulathoz, a diploma nélkülieket (borbélyok) pedig a

---

⁴⁴ MOL. Htt. It. *Acta San. Lad.* A. Fasc.34. No. 16/II. 1771. május 7-én kelt rendelet.

⁴⁵ MOLNÁR Béla: i.m. 222. o.

⁴⁶ GORTVAY György: i. m. 80. o.

⁴⁷ A sebészorvosi kar kezdetben egyetlen tanárból állt: Laffer József (1741–1798). Ő tanította a bonctant, a sebészetet és a szülészetet. 1787-ben egy állatgyógyászati kart is felállítanak, amelynek élére Fuhrmann Pétert nevezik ki. 1791-ben a szemészet tanára Müllersheimi Molnár János (1741–1812), 1794-ben az élettan, sebészet, ásványtan és kémia tanára Etienne András (1751–1797) lett, így négy tanár tanított a Kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézetben. Erdély Magyar Egyeteme, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941, 218. o.

fodrászokhoz sorolták. Ezzel megszűnt a műhelyes céh társaság, és a borbélyok is a szabad ipart űző fodrászok testületéhez kerültek.⁴⁸

A szakmák differenciálódtak, szülészeti (*obstetricator*), bába (*obsterix*), szemészi (*oculista*) és fogász (*magister artis dentariae*) speciális vizsgát tehettek. Ezt a fogászmesteri címet már az 1799–80-as tanévben elnyerhették a hallgatók.⁴⁹ Az első fogászati 1799–1800-as tanévben a speciális fogászati képzésre nagyon kevesen jelentkeztek. Az egyik első fogász, aki Pesten végzett, Novello Josephus volt az 1803/1804-es tanévben. A következő dentista, Löffler Samuel, csak négy év múlva szerzett képesítést.⁵⁰

A fogásznak a következő szigorlati tárgyakból kellett még vizsgát tenniük: a száj bonctanából, a fogak és a környező részek kór- és gyógytanából, valamint a fogászati eszközök alkalmazásának ismeretéből. A szigorlat és a diploma díja 55,54 Ft volt.⁵¹ Ez volt a kezdete annak a hosszú folyamatnak, amellyel véget vetettek a hozzá nem értő foghúzó mesterek működésének.

Hazai szakirodalom – a fogkivonásról

Már Lencsés György „Ars Medica” (1577) c. művében olvashatunk a rossz fogak fogkivonásról. Szerinte az országban jártak a foghúzók. Hajdúböszörményben a borbélyok például kifejezetten csak érvágással és foghúzással foglalkoztak: „*csak csupán a' magok Professiójok s Mesterségeik után élnek, a' Borbélyok többnyire borotválkozásokkal és fog' vonásokkal keresik élelmeket...*”⁵²

A magyar fogászat igazi újkora akkor kezdődik, mikor Rácz Sámuel (1777) borbélyainkat maga köré gyűjtve, új, orvosi gondolkodás felé tereli a sebészeket és őket komoly orvosi szellemben neveli. Plenk Jakab „Doktrína de morbis dentium ac gingivarum” című munkája 1778-ban jelenik meg és vele kezdetét veszi a magyar fogorvosi irodalom újkora. Ez az első irodalmi

---

⁴⁸ BFL. Pesti tan. ir. II. 721/1865.

⁴⁹ HÓGYES Endre: i. m. 129–130. o.

⁵⁰ Löffler egyébként a következő tanévben, 1808/1809-ben is szerepel, mint végzett fogászmester (*Magister Artis Dentisticae*) SÖTE Lt. 1/d II. kötet 272., 457. és 525. p.

⁵¹ GYÖRI Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 299. o.

⁵² SIMON Katalin: Az egyetemi szintű speciális orvosi szakképzés kezdetei Magyarországon. Adalékok a hazai fogászat történetéhez. *kaleidoscopehistory* 2015.10.284-304. 10.17107/KH.2015.10.284-304 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár, Acta Sanitatis (MNL OL C 37), Lad. A. Fasc. 34., a hajdúböszörményiek levele (1763. december 13.).

alkotás, melyet már az újkor szellemében íródott. Önálló, kizárólag csak fogászatot tárgyaló munkákkal az újkorban találkozunk.

Természetesen foghúzással is éltek a fájós, tályogos fogak gyógyításakor,⁵³ például Pápai Páriz Ferenc is megemlíti a fogkivonást, mint a fogfájás hasznos ellenszerét: „*Ha rossz a fog, vonasd ki. Itt pedig megvigyázd, hogy nem olyankor kell kivonni, mikor a fájdalom nagy mértékben vagyon; hanem mikor valamit szűnik. Akkor sem jó, mikor nagy a dagadás. Nem is kell egyszermind egy vonással; hanem lógassa meg.*”⁵⁴

Csapó József nagysikerű kézikönyvében írja: „*Annakokáért az illy advas fogat, ha inog ki-kell húzni, ha nem inog, önne békéli az advát veretni; de a' fjem-fogat nem tanácsos ki-vonatni.*”⁵⁵

Marikowzki Márton ezt írja: „*Ha a fog felettebb meg-rohadtt, nincs más mód annak orvoslásában, hanem egyedül csak a'kivonás, e' nélkül a' fájdalom meg-nem szűnik, szája párája meg-büdösödik, inye össze sugorodik, sőt még a szomszéd fogak-is az által meg-vesztegettetnek, szintén az áll kaptájának tsontjái.*”⁵⁶

Vajkai Aurél foglalkozott a falun élők fogait ellátó foghúzó specialistaival. A borsavölgyi falusi foghúzókról külön tanulmányt írt⁵⁷ melyben rögzíti fogfájás ellen különböző „szelíd” gyógymódok vanna, de végső esetben foghúzás a végső megoldás.

III. FOGHÚZÁS SZERV DONORTÓL

Az implantáció / transzplantáció/autotranszplantáció miatti foghúzást külön kategóriába tettük, amely egy másfajta ok miatti foghúzást jelent. A foghúzás e típusánál nem a rossz fogak, vagy fájdalom miatt, hanem a fogak traszplantációjának céljából húzzák ki a fogat élő, jó és olykor halott emberből a recipiens számára.

---

⁵³ KAÁN Miklós: *A foggyógyítás magyar hagyományai a források és a szakirodalom tükrében*. Phd disszertáció. Bp. 2012.

⁵⁴ PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár.1747. 85.

⁵⁵ CSAPÓ 1791. *Orvosló könyvetske*. Pozsony-Pest. Lanerer.

⁵⁶ Marikowzki Márton 1772. *A' néphez való tudósítás Miképpen kelljen a' maga egészségére vigyázni*. Nagy Károlyban.

⁵⁷ VAJKAJ Aurél: *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár, 1943,

Élő transzplantáció

A transzplantáció az akkor bizarrnak tűnő lehetőség a 18. század végén és a 19. század legelején lett divatossá Európában Angliában épp úgy, mint Spanyolországban a Németalföldön és az osztrák birodalomban, amikor az esztétikai igény a fogászatban már nemcsak az arisztokrácia kiváltsága volt, hanem a polgári életben való érvényesülés, jó kapcsolatok, megbízások, különböző állás lehetőségének egyik feltétele az ép fogazat látványa volt. Tehetős emberek vásároltak fogakat és már szakmailag is próbálkoztak a fogak beültetésével, jóllehet semmilyen tudományos felkészültség nem állt rendelkezésre.

Szakmai dokumentumok

Pierre Fauchard (1679–1761) híres, a modern fogászat első fogászati tudományos könyvében *Le Chirurgien Dentiste Ou Traite Des Dents* több, mint ötven esetleírásában részletes ismertetésében egy kis szociográfiát is hagyott az utókorra. Innen ismerhetjük a kezdeti transzplantáció menetét. A saját fog (autotranszplantáció) visszaültetése, vagy más fogának beültetése (transzplantáció) igen kedvelt eljárás volt. Ennek oka lehetett, hogy a foghúzás következtében az ideg elhalt, és így nem kellett tartani további fogfájástól, viszont az azonnali visszaültetésnél a tartórostok még újra megtapadhattak és így megtarthatták a fogat a helyükön. A pótlás gyorsan, technikailag egyszerűen, valamint esztétikusan megoldódott ezzel az eljárással. Érdekes eset M. de Romatet kapitány transzplantációjának etikai háttere, a kapitánynak ugyanis szüksége volt egy jobb felső szemfogra, majd a katonái közül egy arra alkalmas donor, a kiválasztott katona szolgáltatta a kívánt fogat. Az nem derül ki, hogy parancsra vagy önként, esetleg ellenszolgáltatás fejében vált-e meg a katona a teljesen ép fogától.

Az átültetés jobb alternatívája lehetett a pótlásnak, mint egy műfog bizonytalan behelyezése. A szinte elkerülhetetlen sikertelenség ellenére, a fogak átültetése divatossá vált a 18. század utolsó évtizedeiben, nagyrészt Hunter⁵⁸ fogakkal kapcsolatos kutatásainak köszönhetően, amely az

---

⁵⁸ John Hunter: The natural history of the *human teeth* : explaining their structure, use, formation, growth, and diseases. London: Printed for J. Johnson, 1771. John Hunter: *A practical treatise on the diseases of the teeth*: intended as a supplement to the natural history of those parts. London: Printed for J. Johnson, 1778. KCSMD Historical Collection RK301 HUN

emésztőrendszer szerepével és struktúrájával kapcsolatos munkájának része volt. Az eljárás lényege az volt, hogy egészséges fogakat távolítottak el fiatal fiúk és lányok szájából (akik cserébe némi fizetséget kaptak), és azokat beillesztették a gazdag, idősebb jólfizető páciensek fogüregeibe, akiknek az elfeketedett csonkjait éppen a beültetés előtt távolították el.

Szépirodalmi leírások

Nemcsak szakmai leírások hitelesítik a folyamat jelenlétét, hanem szépirodalmi hivatkozások és a korabeli vizuális kultúra képviselői, rézkarcok, grafikák, festmények, szatirikus rajzok igazolják a közvéleményt foglalkoztató jelenlétét.

Például Victor Hugo híres regényében a *Nyomorultakban* a regény elején, francia forradalom előtti időszakban játszódó indító történet hű és reális képet rajzol a kor kiszolgáltatott, egzisztenciálisan lecsúszott, jóhiszeműségét kihasználó fiatal szép munkáslány tragikus sorsában, aki mindenét eladott, amit tudott (haját, fogát, testét) hogy kislányának jobb sorsot biztosítson.

„...Fantine belevegült a tömegbe és a többiekkel együtt kacagott ezen a handabandázáson, amelyben benne volt a tolvajnyelv és az úrinép beszédmódjának a keveréke. A foghúzó látta a szép leányt, amint nevetett és egyszerre odakiáltott: - Szép foga van magának, magának ott, aki nevet. Ha eladná nekem a két lapátját, mindegyikért adnék egy Napóleon-aranyat.

- Mit akar azzal mondani, hogy a lapátjaimat? - kérdezte Fantine.
- A lapát – szolt a fogász-tanár – az a két elülső fog, a két felsőfog.
- Borzasztó! – kiáltotta Fantine.
- Két Napóleon-arany, – dörmögte egy fogatlan vénasszony, aki ott állt. - Micsoda szerencséje van ennek!
- Fantine elszaladt és befogta a fülét, hogy ne hallja a férfi rekedt hangját, amint utána kiáltotta: – Gondolja meg szép kisasszony. Két Napóleon! Ennek hasznát lehet venni! Ha rászánja magát, jöjjön el este a *Tillac d'argent* fogadóba, ott talál majd.

Fantine hazament, dühös volt és elmondta a dolgot jó szomszédjának, Marguerite-nek: – Érti ezt? Hát nem borzasztó ember? Hogyan is engedhetnek ilyen embereket kódorogni az országban. Hogy kihúzza a két elülső fogamat. De hiszen borzasztó lennék. A haj, az még csak kinő, de a foga az embernek! Oh, a szörnyeteg! Inkább ledobnám

magam az ötödik emeletről fejjel lefelé a kövezetre. Azt mondta, hogy az este ott lesz a *Tillac d'argent-ban*.

- És mit kínált érte? - kérdezte Marguerite.
- Két Napóleont.
- Ez negyven frank.
- Igen, – felelte Fantine – ez negyven frank.

Elgondolkozott és munkához fogott. Egy negyedóra múlva abbahagyta a varrást és a lépcsőn újra elolvasta Thénardierék levelét.

Visszatérve a szobába, megkérdezte Marguerite-ot, aki mellette ülve dolgozott.

- Ugyan, mi az a hidegláz? Nem tudja?
- De igen – felelte az öreg leány. – Ez egy betegség.
- Sok orvosság kell hozzá?

Másnap hajnalban Marguerite belépett Fantine szobájába. Mindig együtt dolgoztak, mert ilyen módon csak egy gyertya kellett kettőjük számára. Fantine-t ott találta az ágy szélén ülve, sápadtan, dermedten. Nem is feküdt le. A főkötője térdére hullt. A gyertya egész éjjel égett és majdnem egészen elfogyott.

Marguerite megállt a küszöbön és szinte kőbálvánnyá lett a rendkívüli dolog láttára. És felkiáltott:

- Ur Isten, a gyertya egészen elégett, itt valaminek történnie kellett.
- Aztán ránézett Fantinera, aki feléje fordította hajától megfosztott fejét. Fantine az este óta tíz évet öregedett.

- Jézus! – kiáltotta Marguerite, – mi baja, Fantine?
- Semmi, – felelte Fantine. – Ellenkezően. A gyermekem nem hal meg abban a borzasztó betegségben segítség híján. Boldog vagyok.

Ahogy így szólt, rámutatott két Napoleon-aranyra, amely ott ragyogott az asztalon.

- Oh, Uram Jézus! – szólta Marguerite. – Micsoda vagyon! Honnan vette ezeket az aranyakat?
- Kaptam őket, – felelte Fantine.

És ekkor mosolygott. A gyertya megvilágította arcát. Véres mosoly volt ez. Vöröslő nyál szennyezte be ajkai szögletét és fekete üreg sötétlett szájában.

A két fogát kihúzták.

A negyven frankot elküldte Montfermeil-be. Egyébként pedig az egész csak Thénardierék fogása volt, hogy pénzt kapjanak. Cosette nem volt beteg.

Fantine kidobta az ablakon a tükrét.”

Émile Bayard 1862, Cosette

Vizuális dokumentumok

Képek, rézkarcok, litográfiák a rituális cselekvésnek, mint empirikus-történeti cselekvési egységek mutatják be azt a cselekménysort besűrítve egy kétdimenziós képbe, amelyek valójában egy globális társadalmi vetületet mutat be egy pillanatba besűrítve, mint társadalmi körülmény a hétköznapi történetbe, konkrét eseményeket mutatva.

A műfogak létéről megbízható bizonyítékok⁵⁹ először a 17. században fordulnak elő Londonban, de a 18. század végére a szájanatómiáról szerzett tudás és a technológiai fejlődés következtében a fogász kompetenciája jelentősen kiszélesedett.⁶⁰ A klinikai gyakorlattal kapcsolatos tudásunk erről az időszakról elsősorban a kortárs nyomtatott szövegekből származik. Kiegészítő adatokhoz juthatunk a levelekből és naplókból vagy szatirikus nyomtatványokból, Thomas Rowlandson gúnyrajzaiból,⁶¹ például a transzplantációról⁶² és a porcelán fogsorokról szóló szövegében és rajzában. Rowlandson jól ismert karikatúráiban ábrázolja Ruspini 'Fogátültetés'-éről készült szatirikus rajzát (1787), melyben egyszerre mutatja be a hiúság igényeit és azon vállalkozó kedvű személyeket, akik ebből hasznot húznak.⁶³

Samuel Rutter 1756-ban a fodrászsebészek mestere volt. A „fogász” divatosan öltözött és egy fiatal kéményseprő fogának kihúzásával foglalkozik. Segédje közben egy átültetett fog rögzítésével foglalkozik egy csinos fiatal hölgy beteg szájában, aki összeszorított kézzel egy kényelmes, alacsony derékú karosszékben ül.

---

⁵⁹ B. KURDYK (1999): i. m. 126–128. o.; J. J. Herschfeld: i. m. 40–43. o.

⁶⁰ M. COX – J. Chandler – A. Boyle – P. Kneller – R. Haslam: „Eighteenth and nineteenth century dental restoration, treatment and consequences in a British nobleman: unusual eighteenth and nineteenth century dental treatment and its consequences, in a nobleman excavated from beneath St. Nicolas' Church, Sevenoaks, Kent”. *British Dental Journal*, vol. 189., no. 11., 2000, pp. 593–603.

⁶¹ THOMAS ROWLANDSON: *Doctor Comicus; or the frolics of fortune*. A comic satirical poem, for the squeamish and the queer. In twelve cantos / By a surgeon. Illustrated with numerous plates. London, Jaques & Wright, 1828, Joseph Grego: Rowlandson the caricaturist : a selection from his works, with anecdotal descriptions of his famous caricatures and a sketch of his life, times, and contemporaries ; with about four hundred illustrations London : Chatto and Windus, 1880., THOMAS ROWLANDSON: *Mercury and his advocates defeated, or vegetable intrenchment* : [commentary on] an engraving, 1789 New Haven, Yale Medical Library, Clements C. Fry Collection / James R. MISSETT, W. , Diana DONALD: *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*. Yale University Press, New Haven, 1996; Mark Blackwell: „Extraneous Bodies”: *The Contagion of Live-Tooth Transplantation in Late-Eighteenth-Century England*. *Eighteenth-Century Life*, vol. 28., no. 1., Winter 2004, pp. 21–68.

⁶² Mark BLACKWELL: Uo. 21–68. o.

⁶³ J. Menzies CAMPBELL: Chevalier Bartholomew Ruspini, 1728–1813, *Dent. Mag. Oral Topics*, 1953, 70: 3–23. J. F. Kett, 'Provincial medical practice in England 1730–1815', *J. Hist. Med.*, 1964, 19: 17–29.

18. ábra: Rowladson: fogbeültetés

Egy idős férfi beteg csodálja a transzplantáció eredményét egy tükörben, egy idősebb hölgy beteg pedig arra vár, hogy megkapja az egyik kihúzott fogat. (18. ábra)

Az átültetés jobb alternatívája lehetett a pótlásnak, mint egy műfog bizonytalan behelyezése. A szinte elkerülhetetlen sikertelenség ellenére, a fogak átültetése divatossá vált a tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben, nagyrészt John Hunter⁶⁴ fogakkal kapcsolatos kutatásainak köszönhetően, amely az emésztőrendszer szerepével és struktúrájával kapcsolatos munkájának része. Az eljárás lényege az volt, hogy egészséges fogakat távolítottak el fiatal fiúk és lányok szájából, és azokat beillesztették a gazdag, idősebb páciensek fogüregéibe, akiknek az elfeketedett csontjait éppen előtte távolították el. Rowlandson jól ismert karikatúráiban ábrázolja Ruspini 'Fogátültetés'-éről készült satírikus rajzát (1787), melyben egyszerre mutatja be a hiúság igényeit és azon vállalkozó kedvű személyeket, akik ebből megfelelő hasznot húznak.⁶⁵

⁶⁴ John Hunter: *The natural history of the human teeth: explaining their structure, use, formation, growth, and diseases*. London: Printed for J. Johnson, 1771. *John Hunter: A practical treatise on the diseases of the teeth: intended as a supplement to the natural history of those parts*. London: Printed for J. Johnson, 1778. KCSMD Historical Collection RK301 HUN

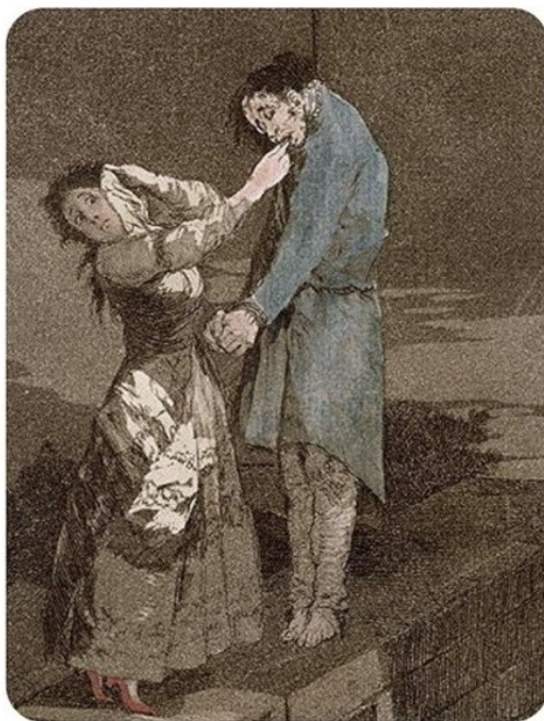
⁶⁵ J. Menzies CAMPBELL: *Chevalier Bartholomew Ruspini*, 1728–1813, *Dent. Mag. Oral Topics*, 1953, 70: 3–23. J. F. KETT: 'Provincial medical practice in England 1730–1815', *J. Hist. Med.*, 1964, 19: 17–29.

Halottból eltávolított fog beültetésre

Nemcsak élő donorok fogát használták, hanem holttestekből is, a frissen meghalt fiatal emberekből is kivették a fogakat beültetésre. Kiváló alkalom nyílt ez a csatamezőkön életerős fiatal emberek lemészárlása után ott heverték. Vállalkozó kedvű legények összegyűjtötték kis tarsolyukba a frissen kihúzott frontfogakat egy későbbi beültetés reményében. Ugyan a fogak elhaltak, biztos elszíneződtek egy idő után, de a beültetés pillanatában még esztétikusan elfogadhatóak voltak. Tömegesen ilyen foggyűjtő esemény a Waterloo-i ütközet után terjedt el, ezért nevezték ezeket Waterloo-fogaknak. A beavatkozás hatékonyságáról nem ismerünk pontos adatokat.

Francisco Goya 1799-ben egy 80 nyomatból álló sorozatot alkotott *Los Caprichos*: a Szeszélyek címmel bemutatva „a minden civilizált társadalomban megtalálható számtalan örültséget, és azokat az előítéleteket és káros gyakorlatot, amelyeket a szokás, a tudatlanság és az önérdék megszokottá tett.” A hamis

19 ábra: Goya: fogadászat – *A cazca de dientes* (*Los Caprichos*) 1799. Royal Academy of Arts

hiedelmek kritikája a Caprichos-sorozat egyik fő témája. Goya itt megrázó módon ábrázolja a fogak megszerzését egy felakasztott férfitől, részben a hiányzó fogak pótlására, részben a halott ember erejének átadására egy varázsigével az élőknak. Ez kevésbé volt jövedelmező, mint a fog pótlásának akarata (19. ábra)

Goya ebben a kompozícióban olyan jelenetet mutat be, amelynek súlypontja nem harmonikus, az egyik oldalra dől, a nő hátra hőkölt nyakával elhajol az egyenesen lógó halott testtől, elborzad az arca, és undorát eltakarja a fehér kendővel. Teljesen groteszk, már azért is szokatlan, hogy egy nő szerzi meg a fogat, nyilván saját számára. S hogy ez mennyire fontos neki mutatja a divatos, kihívó cipellői a lábán, vagyis a legújabb divatot követve, a szépségakarásával, ám ugyanakkor átérzi a helyzet lehetetlenségét is.

A transzplantáció felvetette a hátrányos helyzetűek kizsákmányolását, a testrészek szabad piacán a társadalmi egyenlőtlenségek bemutatását, ugyanakkor rávilágított a rohamosan kialakuló és egyre nagyobb mértékű általános, a fizikai tökéletességhez való hozzáférés igényére. A holt test immár nem feltétlenül csak holttest, hanem árú is egyben. Csak akkor válik eggyé a két fogalom, ha már a társadalmi gépezet igényszintje kielégült és már nincs szükség a bennük rejlő szervek, szövetek piaci elvételére, megszerzésére.

Ez a jelenség azt is mutatja, hogy a fogászat, a különálló műtéti specialitásával megjelenik, mint professzionalizáció – háttérben a szépség és az általa elérendő társadalmi rang, elhelyezkedés lehetőségére, egy új fogyasztási minta, fogyasztási kultúra, a szépségipar-testipar modern paradox formája szerint.

Látványos beavatkozás volt nagyobb városokban a divatos implantáció/ transzplantáció/auto-transzplantáció, élő vagy halott idegen fogak beültetése. Kizárólag a 18. század a fénykora e beavatkozásoknak.

Összefoglalás

A foghúzás mestersége hosszú évszázadokon keresztül fejlődött és változott, mire önálló szakmává alakult ki. Sokan foglalkoztak a fájó fogakkal, azok eltávolításával, különböző korokban különböző eszközökkel.

A foghúzás további, egyre szabályozottabb működése a már megjelenő intézményes oktatásban, vizsgákhoz kötötte, és törvényekben biztosította a 19-től a mai működés alapjait, a betegek érdekeit védve.

Irodalomjegyzék

BLACKWELL, Mark (2004): „Extraneous Bodies”: *The Contagion of Live-Tooth Transplantation in Late-Eighteenth-Century England*. *Eighteenth-Century Life*, vol. 28., no. 1., Winter, pp. 21–68.

CAMPBELL, J. Menzies (1953): *Chevalier Bartholomew Ruspini, 1728–1813*, *Dent. Mag. Oral Topics*, 70: 3-23.

Catholic Encyclopedia:

<https://www.heiligenlexikon.de/CatholicEncyclopedia/Apollonia.html>

COX, M. – CHANDLER . – A. BOYLE – P. KNELLER – R. HASLAM (2000): „Eighteenth and nineteenth century dental restoration, treatment and consequences in a British nobleman: unusual eighteenth and nineteenth century dental treatment and its consequences, in a nobleman excavated from beneath St. Nicolas’ Church, Sevenoaks, Kent”. *British Dental Journal*, vol. 189., no. 11., pp. 593–603.

CSAPÓ J.(1791). *Orvosló könyvetske*. Pozsony-Pest. Lanerer.

DEÁKY Zita (1990–1991): Vásári sokadalom – füvesek, foghúzók és társaik. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*. 409–417.

DEMKÓ K.(1894): *A magyar orvosi rend története a 18. század végéig*. Budapest. 1894. Dobrowsky és Franke 502.

DOBÓ Dezső dr.(1931): Egy fogorvos visszaemlékezései. *Naplótöredékek. Fogorvosi Szemle*. 11. sz. 948–955.

DONALD, Diana (1996): *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*. Yale University Press, New Haven,

Erdély Magyar Egyeteme (1941): Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 218. o.

ERNYEI J.(1909): Adatok borbélysebszeink 18. századi életéhez. *Gyógyyszerészeti Közöny*, 1909/38–45.

Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből. Felsőoktatási segédkönyv (2012). szerk.: KAPRONCZAY Károly. Dr. CSEH Károly tanszékvezető egyetemi tanár

FORRAI Judit (2002): Népi gyógyászat a 18. században Magyarországon. *Dentál Hírek*, 2002/4–5., 50–52. o.

FORRAI Judit (2005): *Fejezetek a fogorvoslás és eszközeinek történetéből*. 97–116. o.

FORRAI Judit (2013): *Az európai fogászat fejlődése, a vándor-borbélységtől a fogász mesterségig különös tekintettel a 18. századra*. MTA doktori disszertáció. <http://real-d.mtak.hu/841>

FOUCAULT, Michael (1990): *Felügyelet és büntetés*. A börtön története. Gondolat. Bp.

François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája (1982). (ford. Könczöl Csaba). Budapest : Európa, ISBN 963-07-3012-X

GARRISON, Fielding H.(1929): *An Introduction to the History of Medicine*. (Fourth edition), Philadelphia, WB Saunders, pp. 386–387.

GENTILCORE, David (2003): *Apothecaries, „charlatans”, and the medical marketplace in Italy, 1400–1750*. Pharm Hist., vol. 45., no. 3., pp. 91–94.;

GORTVAY György (1953): *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 51., 200. o

GREGO, Joseph, Thomas Rowlandson (2015): Rowlandson the caricaturist: a selection from his works, with anecdotal descriptions of his famous caricatures and a sketch of his life, times, and contemporaries ; Vol.1,

GYÓRI Tibor (1936): *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Budapest, 299. o.

HERSCHFELD J. J.:(1982) Nicholas Dubois de Chemant and the invention of mineral teeth. *Bull Hist Dent.*, vol. 30., no. 1., 1982 Apr, pp. 40–43.

HILLAM, Christine (1991): *Brass Plate and Brazen Impudence*. Dental practice in the Provinces 1755–1855. Liverpool University Press, pp. 153–298.

HÓGYES Endre (1896): *Emlékkönyv a Budapesti kir. Egyetem*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 129–130. o.

HUNTER, John (1771):. The natural history of the *human teeth* : explaining their structure, use, formation, growth, and diseases. London: Printed for J. Johnson, 1771. *John Hunter*: A practical treatise on the diseases of the teeth.: intended as a supplement to the natural history of those parts. London: Printed for J. Johnson, 1778. KCSMD Historical Collection RK301 HUN

HUSZÁR György (1966): Salamon Henrik (1865-1944) fogtörténelmi munkássága. *Orvostörténelmi Közlemények* 38–39. 97–105.

JAGO, J. D (1984):. Early dental charlatans and quacks. *Bull Hist Dent.*, vol. 32., no. 2., Oct, pp. 118–125.;

KAÁN Miklós (2012): *A foggyógyítás magyar hagyományai a források és a szakirodalom tükrében*. Phd disszertáció. Bp.

KETT, J. F.(1964) Provincial medical practice in England 1730–1815, *J. Hist. Med.*, 19: 17–29.

KHODADOUST, Kazem, Ardalan, Mohammadreza, Pourabbas, Reza and Abdolrahimi, Majid, (2013): Dental and oral diseases in Medieval Persia, lessons from Hedayat Akhawayni. *J Med Ethics Hist Med*. 2013; 6: 9. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3885147/>

KOUTROUMPAS, D. & Vrotsos I.(2021) Dental Terms in Julius Pollux’s The Onomasticon. *J Hist Dent*. 60(3):121.

KOUTROUMPAS, Dimitrios Chr. Lioumi, Evangelia, Vougiouklakis, George (2021): Tooth Extraction in Antiquity. *Journal of the History of Dentistry* 68(3):127–144

KŐSZEGHY Péter (2008): *Balassi Bálint, magyar Alkibiadesz*. Balassi Kiadó KFT. ISBN 9789635067619.

KURDYK B. (1999): *Nicolas Dubois de Chémant and the use of porcelain in dental art.*126–128. o.;

LINZBAUER X. F.(1852-1856): *Codex Sanitario Medicinalis. I-III.* Budae, 1856–1861., 1856–61. II. 264.

MAGYAR László András (2020): A foghúzás egy háromezer éves büntetés. *Képmás.*2020.10.28. <https://kepmas.hu/hu/foghuzas-egy-haromezer-eves-buntetes>

Magyar Szó, 1986. június 43. évfolyam, 163-177. szám 1986-06-16

MAGYARY-Kossa Gyula (1931): *Magyar Orvosi Emlékek.* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest 163. o

MALVIN E. Ring (1998): *Quackery in Dentistry – Past and Present.* J Calif Dent Assoc., vol. 26., no. 11., 1998 Nov, pp. 818–826,

MARIKOWZKI Márton 1772. *A' néphez valo tudósítás Miképpen kellyen a' maga egészségére vigyázzni.* Nagy Károlyban.

MATKÓ István (1625–1693): RMK I. 1072 - X, ut tök könyvnek el-tépése, avagy Banyasz csákány, mellyel amaz fővenyen épitetett s-már leromlott házát, elébbi fővenyre sikeretlen sarral raggatni akaró és 1000. mocskokkal eszelössen színlő s-mázló Sambar Mattyas nevü tudatla(n) sár gyúró...https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1072/?pg=0&lay out=s

MOLNÁR Béla (1944): *Kassa orvosi története.* Wiko, Kassa,222. o.

O. NAGY Gábor (1952): *Otthagyta a fogát.* magyar Nyelvőr. 76. évfolyam 1952. március-április szám 136–138. .
http://real-j.mtak.hu/6026/1/MagyarNyelvor_1952.pdf

PÁPAI PÁRIZ Ferenc (1747): *Pax Corporis.* Kolozsvár. 85.

PÉTER Mihály (2006): *Az Erdélyi fogorvoslás történetéből.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely.

RICCI, James Vincent (1990): *The Development of Gynecological Surgery and Instruments.* The Blakiston Company. Philadelphia, Toronto, 41.

ROWLANDSON, Thomas (1789): *Mercury and his advocates defeated, or vegetable intrenchment [commentary on] an engraving*, 1789 New Haven, Yale Medical Library, Clements C. Fry Collection / James R. Missett, W. ,

ROWLANDSON, Thomas (1828): *Doctor Comicus; or the frolics of fortune*. A comic satirical poem, for the squeamish and the queer. In twelve cantos / By a surgeon. Illustrated with numerous plates. London, Jaques & Wright,

SÁMBÁR Mátyás (1661) *Előő*: A Lutteránosok, és Cálvinisták igaz hitben vadnake? Második: Csak az Egy Pápista Hité igaz? Harmadik: A' Pápisíták ellenkezneké á Sz. Irással, avagy inkább a' Lutterek, és Calvinisták? RMK I 979, RMNy 2997. Schneckenhaus Menyhart Venceszló, Nagy-Szombatban. <http://real-r.mtak.hu/id/eprint/407>

SIMON Katalin (2015): *Az egyetemi szintű speciális orvosi szakképzés kezdetei Magyarországon*. Adalékok a hazai fogászat történetéhez. Kaleidoscopehistory <https://doi.org/10.17107/KH.2015.10.284-304>

Száradok – 1901. Történeti irodalom VÁMOSSY István: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Szekszárdi Levéltár. Büntetőper. (Bp.) III/174.

TORKOS J[ustus János], (1745): *Taxa Pharmaceutica Psoniensis. Cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum, et obstetricum Speciali mandato Excelsii Regii Consilii Locumtenentis Hungarici assumta, per Regium Sanitatis revisa, relata quattuor linguis, latina, hungarica, germanica, et slavica elaborata. Royerianis*,

VAJKAI Aurél (1943): *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár.

VAJKAI-Wagenhuber Aurél (1937): *Falusi foghúzó* Ethnographia. 48. évf. 442—445.

VARGA Lajos (1962): A közegészségügy rendezése és helyzete hazánkban a múlt század utolsó negyedében. *Comm. ex Bibl. Hist. Med. Hung. Suppl.*, no. 1., 5. o.

von HAEFEN, Klaus(1937): *August Gottlieb Richter, der Begründer der deutschen Chirurgie. Münchener Medizinische Wochenschrift*, 84/1937., S. 1006–1007

Levéltári adatok

BFL. Pesti tan. ir. II. 721/1865.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár, Acta Sanitatis (MNL OL C 37), Lad. A. Fasc. 34., a hajdúböszörményiek levele (1763. december 13.).

MNL. Htt. It. Acta San. Lad. A. Fasc.34. No. 16/II. 1771. május 7-én kelt rendelet.

S.E.Lt. 1/d II. kötet 272., 457. és 525. p.

Kivovics-Péter, Forrai Judit, Lászlófy Csaba, Cseszregi Gerda

A FOGELTÁVOLÍTÁS KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI ÉS KRIMINÁLIS HÁTTERE

LÉTRA Alapítvány 2021

**Kivovics-Péter, Forrai Judit, Lászlófy Csaba,
Cseszregi Gerda**

**A FOGELTÁVOLÍTÁS
KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI ÉS KRIMINÁLIS
HÁTTERE**

Budapest, 2021.

KALEIDOSCOPE KÖNYVEK 6.

Sorozatszerkesztő: Forrai Judit

A fogeltávolítás kultúrtörténeti, jogi és kriminális háttere

(Cultural-historical, legal and criminal backgrounds of tooth extraction)

Kivovics-Péter, Forrai Judit, Lászlófy Csaba, Cseszregi Gerda

Lektorok:

Prof. Dr. Nagy Katalin DDS; Ph.D; DSc MFE elnöke

Prof. Dr. Balázs Péter PhD, MD

Szerkesztő: Forrai Judit

Szövegszerkesztés, borítóterv és tipográfia: Pók Andrea

Kiadó: LÉTRA Alapítvány

Budapest, 2021

ISBN 978-615-6275-03-5

DOI 10.32558/fogeltavolitas.2021

BEVEZETÉS

A nemzetközi és a magyar szakirodalomban nagyszámú szakkönyv jelent már meg, amelyek a fogeltávolítás műtéttanáról, általános sebészeti háttéréről, szövődményeiről és annak kezelési lehetőségeiről szól. A fogeltávolítás, foggyökér eltávolítás, köznyelvben használatos kifejezéssel élve a foghúzás alapvető része minden fogorvosképzési curriculumnak. A fogeltávolítás a modern fogorvoslásban sem veszítette el jelentőségét. A sürgősségi fogászati osztályokon, a szájsebészeti osztályokon, az általános fogászati ellátásban igen nagyszámú fogeltávolítás történik és ez a fejlett fogászati prevencióval rendelkező országokban is így van, tehát indokolt a fogeltávolítást oktató és tudományosan feldolgozó kiadványok állandóan megújuló megjelenésének gyakorisága. Ehhez képest igen ritkán jelenik meg azonban ennek az alapvető orvosi beavatkozásnak a jogi háttérét, kultúrtörténeti vonatkozásait, igazságügyi orvosi tudnivalóit feldolgozó szakkönyv. Ezt a hiányt kívánják a szerzők pótolni ezzel a kiadvánnyal. A könyv három részből áll. Az első rész a fogeltávolítás történeti áttekintésével foglalkozik, a második fejezet a jogi és közigazgatási tudnivalókat tárgyalja, a harmadik pedig az igazságügyi orvostani vonatkozásokba enged betekintést.

A történelemtudomány számon tartja, hogy XIV Lajos, a Napkirály idejében az akkori orvosi szemlélet szerint a rossz fogak halálos veszedelmet jelenthettek az egyén számára. A megfelelő műtéttan kidolgozatlansága, a célzott gyógyszerek –antibiotikumok- hiánya, a fogorvosi tudás alacsony színvonala gyakran vezetett a fogszuvasodás következményes betegségeként az általános szepszis kialakulásához, majd a beteg halálához. Így hát a Napkirály orvosai úgy döntöttek, hogy a leghelyesebb az, ha XIV. Lajos összes fogát eltávolítják, és ezzel megelőzik a súlyos szövődményeket. Így is történt. Az egyik udvari foghúzó eltávolította a király fogait, s mint ahogy „fontos betegnél” lenni szokott, a felső rágófogak eltávolításakor szövődmény lépett föl, megnyílt az arcürege, így krónikus arcüreg sipoly alakult ki. Az elfogyasztott folyadék és az étel az arcüregen keresztül az orrüregbe jutott, erősen rontva a Napkirály életminőségét (1685). Végül égetett eljárással, cauterizálással, nagy fájdalom közepette, nehezen, több ülésben le tudták zárni az átjárást a száj-arc-orrüreg között. Azonban a fognélküliség megmaradt. A spanyol örökösödési háborúban a Napkirályt

már Fogtalan Lajosnak hívták. Mint látvány nem volt csábító. Ez az orvosi, preventív megoldás száműzte az udvarból a mosolygást és a nevetést, vagyis a fogatlanság láthatóságát. A szakácsok feladata lett – megreformálva a francia konyhatechnikát ezzel – a rágást helyettesíteni a feltálat ételek új textúrájával. Mindent pépesítettek, pástétom költeménnyé váltak a hatalmas, nagydarab sült húsok, a levesek krémlevesse, a nyers zöldségeket puhává, szinte péppé párolták, az édességek harapható formájából, mandulából, egyéb magokból puding-parfé masszájú, csak nyelhető marcipán csemegék lettek, a sajtokat túlérlelték, folyóssá változtak (blue-cheese). Persze később kiderült, hogy nem szükséges eltávolítani az egészséges fogakat, de addigra a „francia konyha” elterjedt a polgárság körében és megmaradt számunkra, még akkor is, ha eredetéről meglehetősen kevesen, keveset tudnak, mivel ezt egy műtétani könyvben nem lehet elmesélni.

A teljes fogazat eltávolításának társadalmi-birodalmi szemlélete tovább élt például az angol gyarmatokon szolgáló brit katonák között. Föld egynegyede tartozott a Brit Birodalomhoz fénykorában, az ott dolgozó tisztviselők, ügyintézők, katonák nagy számának nem volt helyileg biztosítva a megfelelő fogászati ellátás. Ezért kialakult az a szokás, hogy mielőtt a tisztviselők és a katonák szolgálattételi helyükre utaztak, eltávolíttatták, kihúztatták az összes fogukat és teljes lemezes fogpótlást készítettek. Mindezt azért, hogy egyrészt ne szoruljanak a helyi varázsló vagy fogdoktor szolgálataira, másrészt azért, hogy elkerüljék a fogszuvasodás következményes betegségeként fellépő súlyos gyulladásokat, és az ebből adódó, szövődményeket, a halállal végződő szepszist. Mit eredményezett ez az angol fogászatban? Kialakult a fogeltávolítás korszerű műtétana, elterjedtek az úgynevezett „angol rendszerű” fogászati fogók. A protetikában sokat fejlődött a teljes lemezes fogpótlás készítésének új módszere, amelyre a mai napig támaszkodhatunk. A tömeges és nagyszámú foghúzás humanizálásához hozzájárult a többek által (J. Priestly, H. Davy, W.T.G. Morton, W.E. Clarke, stb.) feltálat és kikísérletezett nevetőgázok, altatógázok érzéstelenítő hatásának feltalálása és alkalmazása a fogászatban.

A fenti két példa jól mutatja a fogorvoslás és a társadalom illetve a társadalom és a fogorvoslás szoros kölcsönhatását, a társadalmi igényeknek megfelelő szaktudomány fejlesztését, fejlődését.

A fogorvosképzés kialakulása sem volt egyszerű történet, hosszú évszázadok teltek el, míg kétkezi mesteremberből, egyetemi végzettségű szakember-

orvosképzés kialakult. Ma sem egységes a fogorvosképzés a világon. A különböző módszerek és vizsgáztatási rendszerek alakultak ki az orvosképző-helyeken. A képzések ma már egyértelműen Master szinten történik, de kéttípusúak lehetnek (az angol nomenklatura szerint):

1. Doctor of Dental Surgery (**DDS**) vagy Doktor of Dental Medicine (**DDM**)
2. Doctor of Dental Medicine vagy latin nyelven Dentariae Medicinae Doctoris (**DMD**)

1) A **DDS** és a **DDM** esetén a fogorvosi, addig nem master szintű képzést közelítették az orvosegyetemi master képzéshez. Ebben a képzés rendszerében a nem fogászati tárgyakat közelítették az orvosi képzéshez. Ezeken a képzőhelyeken anatómiából szinte kizárólag a fej-nyak anatómiát tanítják. A belgyógyászati, általános sebészeti, neurológiai, és általános medicinális képzés csekély. (főleg Amerikában terjedt el ez a képzési módszer, de nem mindenhol.)

Amennyiben a DDS/DDM végzettségű fogorvos általános orvosi végzettséget kíván szerezni, be kell iratkoznia általános orvosi képzésre, ahol minden tárgyat (anatómia, élettan, belgyógyászat, neurológia, farmakológia, stb.) fel kell vennie. A DDS/DDM képzés nem beszámítható.

2) A **DMD** képzés esetén a fogorvosképzés az általános orvos képzésből vált le (európai minta). A pre klinikai és a klinikai általános orvosi tárgyak tananyaga 80% átfedést mutat a fogorvostudományi karok és az általános orvostudományi karok között, így amennyiben a DMD végzettségű fogorvos általános orvosi végzettséget kíván szerezni, be kell iratkoznia az általános orvosi képzésre, ahol az átfedő tárgyakat elfogadják, és nem kell újra levizsgázni ezekből. Mind a két képzési struktúrának (DDS/DDM és a DMD típusnak van létjogosultsága. A Semmelweis Egyetemen (csak úgy, mint Harvard University esetén) ma DMD képzés folyik.

Ebben a könyvben a magasan képzett kollégák érdeklődésére a fogeltávolítás jogi hátterét, kultúrtörténeti vonatkozásait, igazságügyi orvosi tudnivalóit feldolgozó munkát adjuk közre.

Remélve, hogy kollégáink haszonnal forgatják a könyv jogi és igazságügyi fejezeit és élvezni fogják a kiadvány kultúrhistoriai részét, bízva abban, hogy olyan szeretettel fogadják, amilyen szeretettel írtuk számukra e könyvet!

A szerzők

TARTALOM

BEVEZETÉS	3
A FOGHÚZÁS TÖRTÉNETÉBŐL	9
I. FOGHÚZÁS, MINT BÜNTETÉS, KEGYETLENKEDÉS, CSONKÍTÁS, MEGTORLÁS ESZKÖZE	9
Mezopotámia - Hammurabi törvényei.....	10
Bibliai törvények.....	11
Apollónia keresztényi vértanúsága.....	12
Magyarországi történetek	14
II. FOGHÚZÁS A FOGBETEGSÉGEK VÉGSŐ MEGOLDÁSÁRA	16
Kik foglalkoztak a foghúzással?.....	21
A fogászati praktizáló helye és kapcsolódási pontjai a társadalomban	24
A helyi ellátók, gyógyítók	24
Vándor gyógyítók	26
A foghúzás menete	28
Esetleírások különböző korokban.....	32
Elnevezések, mint nyelvi lenyomatok, magyarázatok.....	33
A foghúzás képi ábrázolása, toposza.....	33
Társadalmi megosztottság, fizetési kategóriák.....	37
Magyarországi helyzet.....	39
Hazai szakirodalom – a fogkivonásról.....	41
III. FOGHÚZÁS SZERVDONORTÓL	42
Élő transzplantáció	43
Szakmai dokumentumok	42
Szépirodalmi leírások	44
Vizuális dokumentumok.....	47
Halottból eltávolított fog beültetésre	49
Összefoglalás.....	51
A FOGELTÁVOLÍTÁS JOGI VONATKOZÁSAI	57
I. A. BETEGEK JOGÁLLÁSA	57
1. Az egészségügyi ellátáshoz való jog	58
2. Az emberi méltósághoz való jog	59
3. A kapcsolattartás joga.....	61
4. A gyógyintézet elhagyásának joga.....	62

5. A tájékoztatáshoz való jog	62
6. Az önrendelkezéshez való jog	65
7. Az ellátás visszautasításának joga	67
8. Az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga	68
9. Az orvosi titoktartáshoz való jog	70
I/B A betegek kötelezettségei	71
II. AZ ORVOS JOGÁLLÁSA.....	72
1. Fogorvos jogai és kötelezettségei.	73
Személyi feltételrendszer.....	73
Foghúzáshoz szükséges képzés	73
2. Nyilvántartások.....	75
3. Tárgyi feltételrendszer	76
4. Ellátási kötelezettség.....	77
5. Az ellátás megtagadásának joga	78
6. A vizsgálati és terápiás módszerek megválasztása	79
7. Tájékoztatási kötelezettség	82
8. Dokumentációs kötelezettség	84
9. Titoktartási kötelezettség	85
10. Fogorvosi tévedések, hibák	85
III.SPECIÁLIS KÉRDÉSKÖRÖK.....	88
1. Gyermekek.....	88
2. Fogvatartottak.....	90
3. Hajléktalanok	91
4. Fogyatékkal élők.....	92
5. Pszichoaktív szer befolyása alatt álló betegek.....	94
6. Várandósok	95
7. Fertőző betegek.....	95
8. Pszichiátriai kezelés alatt álló betegek.....	96
Az eltávolított fog	97
Összefoglalás	98
IGAZSÁGÜGYI ORVOSSZAKÉRTŐI ESETEK.....	102
I. ALFRÉD ÉS A JOBB FELSŐ MARADÓ METSZŐFOG ESETE	103
A dokumentáció.....	106
A vélemény	108
II. A SINUS MAXILLARIS ÉS A SZÉGYENLŐS KEZELŐORVOS	110
A dokumentáció.....	111
A vélemény	115

III. REPÜL AZ ANYAGFOGÓ CSIPESZ.....	117
Dokumentáció	118
Szakértői vélemény.....	121
A szakértői válasz a kérdésre	122
Összefoglalás.....	124
SZERZŐKRŐL	126

A SZERZŐKRŐL

**Prof. Dr. Kivovics Péter DDS CSc/PhD,
egyetemi tanár**

Dr. Kivovics Péter 1978-ban végzett a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Fogorvostudományi Karán. Ezt követően elvégezte a Bácsy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolát. 1979-2012 között a Fogpótlástani Klinikán dolgozott. 2012-ben átvette a Központi Stomatológiai Intézet vezetését, majd az Intézet 2013-ban történt orvosegyetemi integrációja után a jogutód Fogászati és Szájsebészeti Oktató Intézet igazgatója volt 2020-ig. Ezt követően az Intézetben a Gerosztomatológiai és Helyreállító Protetikai Osztály vezetője. Mint oktató részt vett a fogtechnikus képzésben, a fogászati asszisztens képzésben, a klinikai fogászati higiénikus képzésben és a dentálhigiénikus képzésben. Óraadó tanár volt az ELTE Bácsy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán. Tudományos fokozatai: az orvostudomány kandidátusa (C.Sc.), PhD, Oktatott tantárgyai: Fogászati anyagtan, Odontotechnológia, Teljes foghiányok gyógyítása, Sürgősségi fogászat, Gerosztomatológia. 2011-ben Kiváló Oktató kitüntetést kap. Szakvizsgái: Fog- és Szájbetegségek szakorvosa, Konzerváló fogászat és fogpótlástan szakorvosa, Fogpótlástan szakorvos, Orális implantológia szakorvosa. 2018 óta címzetes egyetemi tanár. Jelenleg Országos Szakfelügyelő főorvos (Fog- és Szájbetegségek Szakirány). Fő kutatási területei: gerosztomatológia, helyreállító protetika, fogászati prevenció.

Prof. dr. habil. Forrai Judit DDS PhD

DSc, egyetemi tanár

Forrai Judit egyetemi tanár. Tanulmányait a Semmelweis Egyetem Fogorvos Karán (1973), és az ELTE BTK történelem (1988) és muzeológia szakán (1989) végezte. Fog- és szájbetegségek, valamint a társadalomorvostan szakorvosa. Kutatási területei részben az orvostörténet irányában, részben a társadalomorvostan, a szociális medicina, ezen belül a szexológia területe felé irányul. 1898-óta a Semmelweis Egyetem akkor Orvostörténeli és Társadalomorvostani Intézetében kezdte, ma intézet jogutódjának a Népegészségtan Intézetben dolgozik most már csak óraadóként a postgraduális oktatásban. 1995-től a mai napi a Wesley János Lelkészképző Főiskola tanára. 2011-től egyetemi tanár. 2013-tól az MTA doktora. Oktatási és érdeklődési köre az orvostörténet, valamint a primer prevenció és szociális tevékenység a különböző hátránnyal élők között (fiatalok, nők, értelmi sérültek, kisebbségben-, állami gondoskodásban élők, prostituáltak, melegek) intézményes és civil formában. A hazai szexuálpedagógia módszertanának kidolgozója és szakértője, munkája eredményeként az ország 4 felsőfokú intézményben tantárgy formájában kidolgozta és oktatják az „utcai szociális munka és prostitúció tárgyat.” Alapítója a Kaleidoscope – Művelődés-, Tudomány és orvostörténeli online folyóiratnak, valamint a Szex Edukációs Alapítványnak 1991 óta. Számos hazai és nemzetközi civil szervezet, hálózat tagja. Több mint, 350 publikációja hazai és külföldi szaklapokban jelent meg. Tankönyvei és tananyagai (egyetemi, középiskolai) a mai iskolai oktatás szerves része.

**Dr. Lászlófy Csaba DDS szájsebész
szakorvos, igazságügyi szakértő**

Dr. Lászlófy Csaba 1996-ban végzett a Semmelweis Egyetem Fogorvostudományi Karán. A Szent Rókus Kórház Arc-, Állcsontsebészeti és Szájsebészeti Osztályán kezdte pályafutását. A szájsebészet szakvizsgát 2003-ban szerezte meg. 2008-ban dentoalveoláris sebészet tárgyból is szakvizsgázott, és az újonnan bevezetett orális implantológia szakvizsgát is letette 2019-ben.

Igazságügyi szakértői tevékenységet 2005 óta végez arc-, állcsont és szájsebészet, illetve fogorvostan szakterületeken. Részt vesz az egyetemi és a posztgraduális oktatásban, illetve szájsebészeti rezidensképzésben is a Szegedi Tudományegyetemen, emellett implantológiai és szájsebészeti magánpraxist is folytat.

**dr. Cseszregi Gerda DDS fogorvos
hadnagy**

1995. augusztus 16-án születtem Győrben, ahol jelenleg is élek. A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium tanulójaként kiváló tanárok vezettek be a természettudományi tárgyak, különösen a biológia és kémia rejtelmeibe, ezért elhatároztam, hogy tanulmányaimat fogorvosi pályán szeretném folytatni. Felvételt nyertem a Semmelweis Egyetem Fogorvostudományi Karára. Leginkább a szájsebészet szakirány érdekelt, ezért az egyetem Tehetséggondozó Programjának keretén belül a Fogászati és Szájsebészeti Oktató Intézet szájsebészeti osztályán mélyítettem el tudásom, majd kezdtem el dolgozni. Az Intézet tudományos diákköröseként „Realisztikus csontmodell vizsgálata véges elemes módszerrel” illetve „Az ízérzés zavarainak összefüggése a gyógyszereszedéssel” témában végeztem kutatást. Jelenleg a Magyar Honvédség Egészségügyi Központjának fogorvos tisztjeként a győri Pálffy Miklós laktanyában szolgálok, mellyel gyerekkori álmom vált valóra.